

บทความ

ใครเป็น “เจ้าของ”
มรดกวัฒนธรรมสงครามโลกครั้งที่ 2
ที่ขุนยวม แม่ฮ่องสอน?*

รัศมี ชูทรงเดช

ภาควิชาโบราณคดี

คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

* บทความนี้ปรับปรุงจากงานเขียนเรื่อง “การจัดการมรดกวัฒนธรรมสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่อำเภอขุนยวม จากมุมมองทางวิชาการ” เสนอในที่ประชุมวิชาการเรื่อง “การสืบค้นและจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน” วันที่ 1-2 สิงหาคม พ.ศ. 2552.

Who "Owns" the WW II Cultural Heritage in *Khun Yuam, Mae Hong Son*?

Rasmi Shoocongdej

Department of Archaeology, Silpakorn University

ABSTRACT

This article is a reflection from the author's field experiences on the complexity of heritage management. Based on archaeological and historical approaches, it primarily focuses on the meaning and interpretation of archaeological and historical remains associated with places and memories in the contemporary society. The issues cover 1) The concepts of cultural heritage from western and Thai perspectives; 2) the state of knowledge on the cultural heritage of WWII in *Khun Yuam district, Mae Hong Son* province; and 3) the analyses of archaeological assemblages in the Museum of World War II (original name), archaeological sites, and archaeological evidences of WWII in *Khun Yuam* before and during the development of "Thai-Japan Friendship Memorial Hall" and the development of WWII tourism route along *Tor Pae* village to *Huay Pla Moong* creek during 2010 – 2012.

keywords

cultural heritage, cultural heritage management, archaeology, Museum of World War II, Thai-Japan Friendship Memorial Hall, *Khun Yuam*

บทคัดย่อ

บทความนี้มีจุดประสงค์ที่จะถ่ายทอดประสบการณ์ภาคสนามว่าด้วยความซับซ้อนของการจัดการอดีตในสังคมร่วมสมัยจากบริบททางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ เพื่ออธิบายความหมายและการตีความซากวัตถุทางวัฒนธรรม โดยเชื่อมโยงกับสถานที่และความทรงจำ ประเด็นอภิปรายประกอบด้วย 1) แนวคิดเรื่องมรดกวัฒนธรรม 2) สถานภาพความรู้เกี่ยวกับมรดกวัฒนธรรมสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ในอำเภอขุนยวม และ 3) บทวิเคราะห์จากกรณีตัวอย่างจาก “พิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ 2” แหล่งโบราณคดี และหลักฐานทางโบราณคดีสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง ในอำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ในช่วงเวลาก่อนและระหว่างการพัฒนาเป็น “อนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น” และการพัฒนาเส้นทางการท่องเที่ยวสงครามโลกครั้งที่ 2 บ้านต่อแพ-ห้วยปลาโมง ในปี พ.ศ. 2553 - พ.ศ. 2555

คำสำคัญ

การจัดการมรดกวัฒนธรรม, โบราณคดี, พิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ 2, มรดกวัฒนธรรม, อนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น, อำเภอขุนยวม

บทนำ

จังหวัดแม่ฮ่องสอนเป็นแห่งหนึ่งในประเทศไทยที่ได้รับผลกระทบจากสงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อญี่ปุ่นยกพลขึ้นบกเข้าสู่ประเทศไทยเมื่อวันที่ 8 ธันวาคม พ.ศ. 2484 และจอมพล ป. พิบูลสงครามได้ลงนามการยุทธร่วมกันระหว่างไทยกับญี่ปุ่น เมื่อวันที่ 14 ธันวาคม พ.ศ. 2484 โดยไทยอนุญาตให้ญี่ปุ่นใช้ดินแดนประเทศไทยเป็นที่มั่นและเป็นทางผ่านเข้าไปสู่อินเดีย จีน ผ่านทางพม่า สำหรับจังหวัดแม่ฮ่องสอนมีการสร้างเส้นทางเดินทัพในจังหวัดเพื่อผ่านไปพม่า มี 2 เส้นทาง คือเส้นทางแม่มาลัย-ปาย-แม่ฮ่องสอน-ขุนยวม และเส้นทางแม่แจ่ม-ขุนยวม-ต่อแพ-ห้วยต้นนุ่น โดยเป็นความร่วมมือระหว่างรัฐบาลไทย-ญี่ปุ่น เมื่อ พ.ศ. 2485 เพื่อที่จะใช้เป็นเส้นทางเคลื่อนกำลังพลเข้าโจมตีทหารอังกฤษบริเวณจุดยุทธศาสตร์เทือกเขาอิมพาล-โกฮิมา (Imphal-Kohima) ประเทศอินเดีย ระหว่างปี พ.ศ. 2485 - พ.ศ. 2486 กองทัพญี่ปุ่นถูกกองทัพพันธมิตรตี ทำให้ต้องถอยร่นเข้ามาในบริเวณห้วยต้นนุ่น อำเภอขุนยวม ช่วงเวลาดังกล่าวกองทัพญี่ปุ่นได้สร้างถนนสายเชียงใหม่-แม่มาลัย ปาย แม่ฮ่องสอน ขุนยวม ต่อแพ ห้วยต้นนุ่น เพื่อลำเลียงทหารที่บาดเจ็บมารักษาพยาบาล (เชิดชาย ชมธวัช 2556ก)

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ซากสิ่งของจากสงครามถูกทิ้งกระกระจายตามป่าเขาและพื้นที่ที่ทหารญี่ปุ่นเคยพักอาศัยตามเส้นทางเดิมในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นจำนวนมากมายังไม่ได้รับความสนใจจากชุมชนท้องถิ่นและหน่วยงานราชการ เพราะรัฐบาลไทยได้ประกาศห้ามข้าราชการและราษฎรเก็บข้าวของ เครื่องมือ เครื่องใช้ของทหารญี่ปุ่น (สุรศักดิ์ บ่อมทองคำ 2541, 8) จนเวลาผ่านไปหลายสิบปี เศษซากเหล่านี้มีราคาในแง่ของการตัดชิ้นส่วนโลหะเหล็กจากซากรถยนต์ไปขายในจังหวัดเชียงใหม่ และขายของเก่าที่มีราคาในตลาดค้าโบราณวัตถุ (เชิดชาย ชมธวัช ม.ป.ป. 1) นอกจากนี้ กระแสของการคลัง “สมบัติโกบุนริ” ยังเป็นส่วนหนึ่งในการทำลายแหล่งโบราณคดีในสมัยสงครามโลกโดยไม่รู้และรู้เท่าถึงการอีกด้วย (รัชมี ชูทรงเดช 2544, 45-48) ดังนั้น ซากสิ่งของจำนวนมากจึงถูกเคลื่อนย้ายจากตำแหน่งเดิม และสูญหายไปเป็นจำนวนมาก จนกระทั่งปี พ.ศ. 2539 สิ่งของสมัยสงครามที่ถูกสะสมด้วยความสนใจของพันตำรวจโท เชิดชาย ชมธวัช และการบริจาคของชาวบ้านภายในอำเภอขุนยวม ได้ถูกนำไปจัดการในรูปแบบสิ่งของประกอบการจัดแสดงภายในพิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ 2 เพื่ออนุรักษ์ให้กับชนรุ่นหลังได้รับรู้เกี่ยวกับเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ที่เกิดขึ้นและรวบรวมหลักฐานก่อนที่จะสูญหายไปจากพื้นที่ทั้งหมด และเพื่อพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวแห่งใหม่ภายในอำเภอขุนยวม

ปัจจุบันกระแสการท่องเที่ยวในยุคโลกาภิวัตน์ทำให้อำเภอยุวมซึ่งถือว่าเป็นที่มั่นสุดท้ายของจังหวัดแม่ฮ่องสอนที่ยังดำรงความเป็นเมืองชนบทที่เรียบง่าย มีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่ยังดำรงอยู่อย่างเหนียวแน่น ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงที่รุนแรงในอำเภออื่นๆ ใกล้เคียง เช่น อำเภอปาย ที่เริ่มโหยหาอดีตที่สูญหายไปจากการเข้ามาเยือนของ “ความเจริญในโลกทุนนิยมเสรี” อาจจะกล่าวได้ว่า “อำเภอยุวม ยังเป็นพื้นที่หนึ่งเดียวที่ยังคงเป็นเมืองในฝันสวรรค์บนดิน” สำหรับผู้รักวัฒนธรรมและธรรมชาติอย่างแท้จริง ความที่ขุนยวม มีเสน่ห์เฉพาะตัว มีของดีซึ่งที่อื่นไม่มี ไม่ว่าจะเป็นแหล่งประวัติศาสตร์สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 วัดไทใหญ่ และประเพณีไทใหญ่ ความหลากหลายทางวัฒนธรรม และธรรมชาติที่ดึงดูดที่เลื่องลือ อำเภอยุวมจึงกลายเป็น “แหล่งทุนทางวัฒนธรรม” ที่สำคัญของทั้งหน่วยงานราชการ องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น และองค์กรเอกชนที่ต้องการโหมกระแสนักท่องเที่ยว ในการพัฒนาให้เกิดมูลค่าทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการพัฒนาในฐานะแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของจังหวัด

พิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ในภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็น “อนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น” และเส้นทางเดินทัพสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้ถูกพัฒนาเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว โดยเฉพาะชาวญี่ปุ่นให้มาเยือนมากขึ้น แผนการดำเนินงานนี้เริ่มต้นมาหลายทศวรรษแล้ว เท่าที่เห็นเป็นรูปธรรมคือ การสำรวจเส้นทางเดินทัพของทหารญี่ปุ่นสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระหว่างวันที่ 12-15 พฤษภาคม พ.ศ. 2540 ที่ได้รับการสนับสนุนจากทางจังหวัดแม่ฮ่องสอนเป็นเจ้าภาพ ร่วมกับมูลนิธิเอโตะจากประเทศญี่ปุ่นในการดำเนินงานตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. 2540 (เชิดชาย ชมธวัช ม.ป.ป. 2) จนกระทั่ง พ.ศ. 2552 ก็มีโครงการพัฒนาอย่างต่อเนื่องจากหลายหน่วยงาน เช่น โครงการปรับปรุงอนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น ซึ่งจากรายงานข่าวในหนังสือพิมพ์มติชน ฉบับวันที่ 9 พฤษภาคม พ.ศ. 2552 ระบุว่า หากโครงการแรกประสบความสำเร็จในการดึงดูดนักท่องเที่ยวจำนวนมากเข้ามาที่อำเภอยุวม ก็จะพัฒนาโครงการเมืองญี่ปุ่นขนาดเล็กต่อไป อย่างไรก็ตาม โครงการนี้ถูกต่อต้านโดยชุมชนท้องถิ่น ซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของการจัดการปรับปรุงอนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่นใหม่ โดยเปลี่ยนการออกแบบเดิมให้เป็นอาคารที่แสดงอัตลักษณ์ไทใหญ่ เพิ่มเติมเนื้อหาการจัดนิทรรศการแสดงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทใหญ่ และการนำเสนอนิทรรศการสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้ลดจำนวนการจัดแสดงโบราณวัตถุที่เดิมมีอยู่มากมายนับพันภายในอาคารเดิมให้เหลือเฉพาะชิ้นที่สมบูรณ์ไม่กี่ร้อยชิ้น (เทศบาลขุนยวม 2556)

อย่างไรก็ดี การพัฒนาการท่องเที่ยวในอำเภอขุนยวมส่วนใหญ่มักจะเน้นไปที่การจัดการทางกายภาพ เช่น การก่อสร้างสถานที่ อาคาร ปรับปรุงพื้นที่ หรือพัฒนาเส้นทางการเดินทางมากกว่าทำความเข้าใจกับเนื้อหา และบริบททางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะการรวบรวมความรู้เกี่ยวกับสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งเป็นจุดเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างอำเภอขุนยวม และจังหวัดแม่ฮ่องสอนกับโลก อีกทั้งสำนึกร่วมของคนขุนยวมที่มีต่อเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์เองก็เริ่มเลือนรางจากความความทรงจำของคนรุ่นปัจจุบัน ซึ่งต่างจากความผูกพันกับวัดวาอารามต่างๆ ที่ยังเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตและประเพณีที่ยังมีการสืบทอดกันต่อมาหลายรุ่น หากพิจารณาในเชิงบริบทความสัมพันธ์ของเวลา สถานที่ และผู้คนที่เกี่ยวข้องแล้ว ประวัติศาสตร์ของเส้นทางเดินทัพสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 จึงกลายเป็นเรื่องราวประกอบการท่องเที่ยวให้มีสีสันเท่านั้น

มรดกวัฒนธรรมสงครามโลกครั้งที่ 2 นี้เป็นมรดกวัฒนธรรมร่วมสมัยที่ยังมีข้อโต้แย้ง (contested heritage) เพราะมีเอกสารทางประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์บอกเล่าเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นร่วมสมัยกับคนที่ยังมีชีวิตอยู่ในปัจจุบัน รวมทั้งทราบเกี่ยวกับ “เจ้าของ” ของมรดกวัฒนธรรมเหล่านั้นได้จากการตรวจสอบทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ ซึ่งกรณีนี้กรมศิลปากรไม่ได้อ้างว่าเป็น “สมบัติของแผ่นดิน” ดังกรณีสำคัญๆ ในอดีต อย่างเช่นเครื่องทองที่ถูกลักลอบขุดจากกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. 2500 ซึ่งต่อมาในปี พ.ศ. 2548 ก็มีความพยายามเรียกร้องขอคืนศิราภรณ์ทองคำที่เชื่อว่าเป็นวัตถุจากการลักลอบขุดครั้งนั้นคืนจากพิพิธภัณฑ์ศิลปะแห่งหนึ่งในสหรัฐอเมริกา ด้วยเหตุผลว่าเป็นมรดกสำคัญของชาติไทย

เมื่อกล่าวคำว่า “มรดกทางวัฒนธรรม” ย่อมแสดงถึงการตกทอดและส่งผ่านจากคนในอดีตมาสู่ปัจจุบัน หากพิจารณามรดกทางโบราณคดีหรือโบราณวัตถุที่พบในอำเภอขุนยวม ผู้เขียนจึงเกิดคำถามว่า มรดกวัฒนธรรมสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่พิสูจน์ได้ว่ามีความสำคัญระดับโลก “ใคร” ควรเป็นเจ้าของมรดกวัฒนธรรมนี้? เพราะมีชุมชนมากมายในโลกไม่ได้สืบทอดสายโลหิตหรือมีความเกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดี จึงเกิดเป็นปัญหาในเรื่องความชอบธรรมในการครอบครองแหล่งโบราณคดี หรือนำมรดกทางโบราณคดีไปใช้ประโยชน์ กรณีมรดกวัฒนธรรมสงครามโลกครั้งที่ 2 เรารู้วาทหารญี่ปุ่นและทหารพันธมิตรเป็นเจ้าของวัตถุ เช่น ปืนเครื่องแต่งกาย รถยนต์ แต่ไม่มีการอ้างความเป็นเจ้าของ หากแต่มีเจ้าภาพคนไทยหลายหน่วยงานที่เข้าไปเกี่ยวข้องและจัดการ ซึ่งการอ้างความเป็นเจ้าของนี้เป็นประเด็นร่วมสมัยที่มีการ

ถกเถียงอย่างกว้างขวางในแวดวงโบราณคดีและการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม (อเมริกัน)/มรดกวัฒนธรรม (อังกฤษ) ทั่วโลก (เช่น Gathercole and Lowenthal 1994; Gosden 2004; Kohl, Kozelsky, and Ben-Yehuda 2007; Silverman 2011)

บทความนี้ มีจุดประสงค์ที่จะถ่ายทอดประสบการณ์จากภาคสนามถึงความซับซ้อนของการจัดการอดีตในสังคมร่วมสมัย จากบริบททางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ เพื่ออธิบาย “ความหมาย” และ “การตีความ” ซากวัตถุทางวัฒนธรรม เชื่อมโยงกับสถานที่และความทรงจำตามลำดับดังนี้ 1) แนวคิดเรื่องมรดกวัฒนธรรม 2) สถานภาพความรู้เกี่ยวกับมรดกวัฒนธรรมสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ในอำเภอขุนยวม และ 3) บทวิเคราะห์ กรณีตัวอย่างจากพิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ 2 (ชื่อเดิม) แหล่งโบราณคดีและหลักฐานทางโบราณคดีสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ในอำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ในช่วงเวลาก่อนและระหว่างการพัฒนาอนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น และเส้นทางท่องเที่ยวสงครามโลกครั้งที่ 2 บ้านต่อแพ-ห้วยปลาmung (พ.ศ. 2553 - พ.ศ. 2555)

ความหมายของ “มรดกวัฒนธรรม”

คำว่า “มรดกวัฒนธรรม” (cultural heritage) มีความหมายที่แตกต่างกันตามพื้นฐานของผู้ใช้ประโยชน์ เป็นคำหลักมีที่มาและความหมายเฉพาะที่ควรทำความเข้าใจ เพราะคำนี้ได้มีการใช้อย่างกว้างขวางในกลุ่มของ “นักโบราณคดี” “นักวิชาการ” “นักจัดการวัฒนธรรม” หรือผู้สนใจงานทางด้านศิลปวัฒนธรรมทั่วไป ที่นำ “อดีต” ไปใช้ในรูปแบบต่างๆ ดังนั้น ผู้เขียนจึงคิดว่าเราควรจะต้องทำความเข้าใจให้ตรงกันถึงความหมายของคำนี้เสียก่อน แต่เมื่อพิจารณาโดยรวมแล้ว ส่วนใหญ่มีความหมายที่คล้ายคลึงกัน ในระยะแรกเราปฏิเสธไม่ได้ว่าคำนี้มีที่มาจากโลกตะวันตก ในประเทศไทยพบว่าใช้คำ “วัฒนธรรม” หรือ “เอกลักษณ์ของชาติ” หรือ “มรดกไทย” หรือ “มรดกศิลปวัฒนธรรม” หรือ “ภูมิปัญญา” ในฐานะที่เป็นมรดกวัฒนธรรมที่ไม่ได้เป็นวัตถุ (intangible heritage) มาเป็นเวลานาน อย่างไรก็ตาม คำศัพท์เหล่านี้มักจะมี ความหมายและขอบเขตจำกัดอยู่ในวัฒนธรรมชาติไทยเป็นหลัก ไม่ครอบคลุมวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ

คำนิยามของตะวันตก

เราลองมาพิจารณาความหมายจากนักวิชาการตะวันตกก่อนว่า “มรดกวัฒนธรรม” มีที่มาที่ไปอย่างไร แรกเริ่มเดิมทีมีที่มาเกิดจากการเรียกร้องความชอบธรรมในการครอบครองมรดกทางวัฒนธรรมของคนพื้นเมืองดั้งเดิมในประเทศสหรัฐอเมริกาและออสเตรเลีย เป็นแนวคิดที่มีการพัฒนาและถกเถียงกันอย่างกว้างขวางในหมู่ของนักโบราณคดี เมื่อประมาณ 40 กว่าปีที่ผ่านมา เพราะข้อมูลที่นักโบราณคดีทำการค้นคว้าเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กันในทางสายโลหิตกับชนพื้นเมือง เช่น โครงกระดูกคน หรือวัตถุที่เกี่ยวข้องเนื่องในพิธีกรรม ทำให้เกิดการพัฒนาองค์ความรู้ในสาขา และเกิดการเรียนการสอนเฉพาะด้านนี้ (Smith 2004)

องค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก; United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization: UNESCO) ซึ่งเป็นองค์กรหลักที่มีบทบาทในการกำหนดทิศทางด้านมรดกวัฒนธรรมของโลก ได้นิยามว่า “มรดกวัฒนธรรม” ครอบคลุมสิ่งต่างๆ คือ “อนุสรณ์สถาน: กลุ่มอาคารและสถานที่ ซึ่งมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ สุนทรียศาสตร์ โบราณคดี ศิลปะ วิทยาศาสตร์ชาติพันธุ์วิทยา หรือมานุษยวิทยา ไม่ว่าจะเป็นงานทางด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม หรือแหล่งโบราณคดีที่เกิดจากธรรมชาติ เช่น ถ้ำ หรือสถานที่ซึ่งมนุษย์ได้ทำขึ้น” (UNESCO 1972) คำนิยามของยูเนสโกกลายเป็นคัมภีร์ของกรมศิลปากรในการจัดการมรดกวัฒนธรรมในประเทศไทย

ขณะที่นักวิชาการต่างประเทศ เช่น โรบิน สคิตส์ (Robin Skeates) กล่าวถึงการถกเถียงเรื่องความชอบธรรมในการอ้างความเป็นเจ้าของ การจัดการ และการตีความอดีต และมีความเห็นว่านักโบราณคดีไม่ใช่คนที่เป็นผู้ควบคุมอดีต หรือสร้างความรู้เกี่ยวกับอดีตอีกต่อไป เขาให้คำนิยามว่า “มรดกวัฒนธรรม” ครอบคลุมทั้ง “มรดกทางโบราณคดี” ในอดีต และ “ปัจจุบัน” หมายถึงการแสดงออกถึงความหมาย คุณค่า และสิทธิธรรมในการครอบครองสถานที่หรือวัตถุที่ได้รับการสืบทอดทางสายโลหิต หรือวัตถุทางวัฒนธรรมของอดีตที่ตกทอดมาจนถึงปัจจุบัน มีการถูกประเมินคุณค่าและถูกนำมาใช้ประโยชน์ในปัจจุบัน (Skeates 2000, 10-18) ลอราเจน สมิท (Laurajane Smith) มองความหมายในเชิงบริบทที่มีฐานคิดจากการทำงานกับชนพื้นเมืองในออสเตรเลีย และเปรียบเทียบข้ามวัฒนธรรมกับกรณีศึกษาจากประเทศต่างๆ ทั่วโลก ได้ให้คำนิยามในภาพรวมว่าเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงอัตลักษณ์ของสังคม วัฒนธรรม

และประวัติศาสตร์ของบุคคล ชุมชน และชาติ ซึ่งมีความสัมพันธ์กับพื้นที่ แหล่งโบราณคดี หรือ โบราณวัตถุ (Smith 2004, 7) ธนิส เลิศชญ์กุล¹ นักโบราณคดีและนักวิชาการไทยด้านการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม ได้ให้คำนิยามเกี่ยวกับความหมายของภาพรวมแนวคิดเรื่อง การจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมในทางทฤษฎีที่ได้รับรวบรวมเรียบเรียงจากหนังสือและเอกสาร ต่างๆ ของต่างประเทศอย่างตรงไปตรงมาว่า “... ‘มรดกวัฒนธรรม’ หมายถึงของที่เป็นมรดก ตกทอดจากบรรพบุรุษของแต่ละตระกูล เป็นสมบัติที่เป็นส่วนตัว และมีแนวโน้มว่าไม่ควรดัดแปลง ตกแต่งเพิ่มเติม หรือใช้งาน แต่ควรเก็บรักษาไว้เพื่อเป็นความภูมิใจ มีที่มาจากอังกฤษ มรดก วัฒนธรรม ยังเป็นคำที่นิยมในใช้มากในปัจจุบัน โดยเฉพาะในยุโรป เช่นในประเทศอังกฤษ...” (สว้าง เลิศฤทธิ์ 2547, 3)

“มรดกวัฒนธรรม” เป็นแนวคิดที่แพร่หลายในยุโรปและออสเตรเลีย ซึ่งเป็นการกำหนด ขอบเขตที่ชัดเจนว่ากลุ่มบุคคลมีความสัมพันธ์เกี่ยวกับสถานที่และสิ่งของหรือวัตถุทางวัฒนธรรม ในสหรัฐอเมริกาใช้คำว่า “ทรัพยากรทางวัฒนธรรม” ซึ่งครอบคลุมเนื้อหาที่กว้างกว่าทั้งอดีตและ ปัจจุบัน ทั้งที่มีและไม่มี ความเกี่ยวข้องสัมพันธ์โดยตรง นักโบราณคดีและนักวิชาการได้ให้คำ นิยามที่หลากหลาย มีความคล้ายคลึงและแตกต่างกันตามตัวอย่างข้างต้น แนวคิดเรื่องมรดก วัฒนธรรมเป็นผลมาจากกระบวนการพัฒนาสังคมและการเมืองของสังคมร่วมสมัยในโลกตะวัน ตก ที่ต่างก็พยายามมองหาจุดร่วมของสังคมโดยการสร้างคุณค่าและความหมายของวัฒนธรรม ทั้งในอดีตและปัจจุบัน อีกทั้งเป็นการต่อสู้เพื่อดำรงอยู่และสร้างพื้นที่ทางสังคมให้กับกลุ่มคนโดย เฉพาะกรณีชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิมในสหรัฐอเมริกาหรือออสเตรเลีย ต่อมาขยายประเด็น รวมถึง คนท้องถิ่น คนชายขอบในพื้นที่อื่นๆ ของโลกด้วย

คำนิยามของไทย

สำหรับในประเทศไทย หน่วยงานที่รับผิดชอบในด้านศิลปวัฒนธรรมและมรดกวัฒนธรรม คือกรมศิลปากร และสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ได้นิยามและใช้สำหรับการ รวบรวม ขึ้นทะเบียน อนุรักษ์และฟื้นฟู เช่น กรมศิลปากร จัดทำโครงการนำร่องการบริหารจัดการ

¹ ชื่อเดิม คือ สว้าง เลิศฤทธิ์.

ทรัพย์สินทางศิลปวัฒนธรรมสู่เขตพื้นที่ในจังหวัดเชียงใหม่ สงขลา และอุบลราชธานี พ.ศ. 2544 อารักษ์ สังหิตกุล (2544, 6) ได้ให้คำนิยาม “มรดกวัฒนธรรม” หรือ “มรดกศิลปวัฒนธรรม” ว่า “สิ่งสร้างสรรค์ของคนในอดีตซึ่งมีรูปแบบ (tangible) เช่น ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม สิ่งก่อสร้าง และที่เป็นนามธรรม (intangible) ไม่มีรูปร่าง เช่น ภาษา ศิลธรรม จริยธรรม สุนทรียศาสตร์ทางด้านภาษา คติ ความเชื่อ ซึ่งอาจจะทำให้สร้างสรรค์ เป็นรูปธรรมในรูปแบบของศาสนสถาน เป็นต้น” ส่วนสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ มรดกวัฒนธรรมจะครอบคลุมวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ (intangible) ภายใต้อำนาจ “ภูมิปัญญา” เอกวิทย์ ณ ถลาง (2540, 12) ได้ให้คำนิยามว่า “...ภูมิปัญญาเป็นความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจน ที่เป็นผลของการใช้สติปัญญาปรับตัวกับสภาวะต่างๆ ในพื้นที่ที่กลุ่มชนนั้นตั้งถิ่นหลักแหล่งถิ่นฐานอยู่และได้แลกเปลี่ยนส่งสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมกับกลุ่มชนอื่นๆ จากพื้นที่อื่น สิ่งแวดล้อมอื่น ที่ได้มีการติดต่อสัมพันธ์กัน แล้วรับเอาหรือปรับเปลี่ยนนำมาสร้างประโยชน์ หรือแก้ปัญหาได้ในสิ่งแวดล้อมและบริบททางสังคม-วัฒนธรรมของกลุ่มชนนั้น....”

อย่างไรก็ดี “ภูมิปัญญา” ได้ถูกจัดว่าเป็น “มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้” และถูกนำไปใช้อย่างกว้างขวางในองค์กรท้องถิ่น องค์กรพัฒนาเอกชน และหน่วยงานต่างๆ ของรัฐ ทั้งเป็นเครื่องมือในการพัฒนา และต่อต้านแนวคิดกระแสหลักของรัฐ เช่น การเกิดพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่ใช้ข้อมูลจากชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการนำเสนอและจัดแสดง

นอกเหนือจากกรมศิลปากรและสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติแล้ว ยังมีนักวิชาการด้านศิลปวัฒนธรรมที่ให้ความสนใจเกี่ยวกับประเด็นเรื่องมรดกวัฒนธรรม เช่น พิสิฐ เจริญวงศ์ (2542, 1) นักโบราณคดีและนักวิชาการผู้บุกเบิกการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมโบราณคดี ได้ให้คำนิยาม “มรดกวัฒนธรรม” ว่า “...มีความหมายรวมทั้งที่เป็น “วัฒนธรรมทางวัตถุ” (material culture) ในรูปของวัตถุ (objects), โครงสร้าง (structures), สถานที่ (sites) และภูมิทัศน์ (landscape) หรือ “วัฒนธรรมที่ดำรงอยู่” (living culture) หรือ “วัฒนธรรมที่แสดงออก” (expressive culture) เช่น ดนตรีงานฝีมือ ศิลปะการแสดง วรรณคดี ประเพณีบอกเล่า และภาษา ฯลฯ ซึ่งเป็นความต่อเนื่องจากอดีตผ่านปัจจุบันไปสู่อนาคต โดยยอมรับว่าวัฒนธรรมเป็น “อินทรีย์สูง” (super organic) และ “วิวัฒนาการ” (evolving) ได้เรื่อยๆ” ศรีสักร วัลลิโภดม (2543, 45) นักมานุษยวิทยาและนักวิชาการด้านวัฒนธรรม เห็นว่า “มรดกวัฒนธรรม” หมายถึง “ผลผลิตของสังคมและวัฒนธรรมในอดีตและปัจจุบัน ซึ่งเป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงเอกลักษณ์ของท้องถิ่นในปัจจุบัน และความรุ่งเรืองของชาติบ้านเมืองในอดีต มีความ

หมายทั้งทางรูปธรรมและนามธรรมที่สัมพันธ์กับความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี และวิถีชีวิตของผู้คน” สายันต์ ไพรชาญจิตร (2547, 2) นักโบราณคดีและนักวิชาการด้านการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม ที่ใช้แนวทางโบราณคดีในการพัฒนาชุมชน เป็นผู้บุกเบิกการทำงานโบราณคดีชุมชน เห็นว่า “ทรัพยากรทางโบราณคดี” เป็นส่วนหนึ่งของทรัพยากรทางวัฒนธรรมประเภทจับต้องได้ ซึ่งจัดอยู่ในกลุ่มที่เรียกว่า “มรดก” ซึ่งหมายถึง “สถานที่ สิ่งก่อสร้าง รวมทั้งวัตถุสิ่งของที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์และวัฒนธรรมในอดีตทุกยุคทุกสมัย เป็นสิ่งที่สามารถนำมาจัดการให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของคนสมัยปัจจุบัน ได้แก่ แหล่งโบราณคดี โบราณสถาน และวัตถุโบราณ”

สำหรับประเทศไทย คำว่า “มรดกวัฒนธรรม” ค่อนข้างเชื่อมโยงกับความเป็นชาตินิยมท้องถิ่นนิยม รวมทั้งภูมิภาคนิยม ปัจจุบันเราต้องยอมรับว่า “มรดกวัฒนธรรม” ถูกใช้อย่างฟุ่มเฟือยในสังคมร่วมสมัย ทั้งที่รู้และไม่รู้ความหมายและคุณค่าอย่างแท้จริง โดยถูกนำไปใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาประเทศทั้งทางด้านสังคม การเมือง และเศรษฐกิจ ทั้งโดยหน่วยงานของรัฐ เอกชน และชุมชน (เช่น ธนภณ วัฒนกุล 2550; สุเนตร ชุตินทรานนท์ และคณะ 2552; Rasmi Shoocongdej 2007) ส่วนใหญ่ “มรดกวัฒนธรรม” จากมุมมองกระแสหลักเป็นแง่มุมในด้านบวก เน้นความงดงาม ความรุ่งเรืองของวัฒนธรรมประเพณีของชาติ ท้องถิ่น และชุมชน จนบางครั้งอาจจะละเลยมองข้ามการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ไม่ทำความเข้าใจความเป็นจริงในด้านลบของวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน

มรดกวัฒนธรรมสามารถเป็นเครื่องมือที่ทรงพลังในการสร้างสำนึกร่วมของคนในสังคมได้ トラบิตที่เรานำไปใช้โดยมีความตระหนักรู้ (self-reflexive) ว่าใช้เพื่ออะไร และอยู่บนพื้นฐานของความรู้ที่มีการตรวจสอบอย่างชัดเจน แยกแยะได้ว่าการบิดเบือน หรือสร้างใหม่ในส่วนใด ทำให้เราเข้าใจถึงเหตุผลเบื้องหลัง การฟื้นฟูและปรุงแต่ง หรือประดิษฐ์วัฒนธรรมหรือการรื้อฟื้นสร้างอดีตขึ้นมาใหม่เพื่อรองรับการพัฒนาโดยปราศจากการตระหนักรู้ เป็นการจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างฉาบฉวย ตื้นเขิน เพราะไม่ได้ทำการศึกษารวบรวมความรู้หรือภูมิปัญญาของอดีต-ปัจจุบันไว้เป็นข้อมูลพื้นฐานก่อนการอนุรักษ์และฟื้นฟูมรดกวัฒนธรรมอย่างแท้จริง (พัฒนา กิตติอาษา 2546) สำหรับประเด็นสิทธิทางวัฒนธรรมและความเป็นเจ้าของในต่างประเทศ ในประเทศที่มีชนพื้นเมืองดั้งเดิมอยู่ เช่น สหรัฐอเมริกา ออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ ต่างก็มีการเรียกร้องสิทธิในการครอบครองโบราณวัตถุ โครงกระดูกคนที่ขุดได้จากการทำงานวิจัยทางโบราณคดี และท้ายสุดก็มีข้อตกลงที่เป็นที่ยอมรับร่วมกันระหว่างนักโบราณคดีกับชน

พื้นเมืองดั้งเดิมในเรื่องการทำงานและการครอบครองโบราณวัตถุว่านักโบราณคดีจะต้องได้รับอนุญาตจากชุมชนเพื่อทำงานในพื้นที่ หรือนำโบราณวัตถุไปศึกษา หรือนำไปจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถาน/ศูนย์ข้อมูล ส่วนใหญ่มรดกวัฒนธรรมจะถูกดูแลและจัดการโดยรัฐ และองค์กรการปกครองท้องถิ่นของแต่ละประเทศ ดังนั้น สิทธิในทางกฎหมายจะอยู่ภายใต้รัฐ (Skeates 2000; Smith 2004) กรณีประเทศไทย เมาริซิโอ เปเลจจี (Maurizio Peleggi) ได้ใช้นิยามเดียวกับของยูเนสโก แต่แสดงทัศนะที่แตกต่างว่า มรดกวัฒนธรรมเชื่อมโยงกันอย่างใกล้ชิดระหว่างการเมืองและเศรษฐกิจ มรดกวัฒนธรรมถูกใช้ในการแสดงความเป็นชาติ โบราณสถานต่างๆ ในประเทศไทยจึงเป็นมรดกของชาติภายใต้การดูแลของกรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม และใช้ในทางเศรษฐกิจด้วยการส่งเสริมธุรกิจที่โยกย้ายดีดีจากการท่องเที่ยวแหล่งโบราณสถาน ที่แสดงความรุ่งเรืองของราชอาณาจักรไทยในอดีต (Peleggi 2002) อย่างไรก็ดี เมื่อมีการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นตามรัฐธรรมนูญ มีหลายชุมชนต้องการดูแลมรดกวัฒนธรรมในพื้นที่ของตนเองแทนกรมศิลปากร ซึ่งกรมศิลปากรเองก็ไม่สามารถจะดูแลได้อย่างทั่วถึง จึงพิจารณาเป็นกรณีไปโดยดูจากศักยภาพของชุมชนในการดูแลรักษา และป้องกันจากการทำลายหรือสูญหาย ดังนั้น ตัวอย่างของมรดกวัฒนธรรมสงครามโลกครั้งที่ 2 จึงมีความน่าสนใจในแง่ที่เกี่ยวข้องกับคนหลายกลุ่ม

สถานภาพขององค์ความรู้เรื่องมรดกสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่อำเภอขุนยวม

สำหรับสถานภาพขององค์ความรู้เรื่องสงครามโลกครั้งที่ 2 นี้ ผู้เขียนจะไม่ได้นำเสนอถึงภาพรวมของสงครามโลกครั้งที่ 2 ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (เช่น Benda 1955; McCoy 1980) และประเทศไทย (เช่น ดิเรก ชัยนาม 2510ก; 2510ข) ผู้เขียนเลือกนำเสนอข้อมูลพื้นที่อำเภอขุนยวมโดยสังเขป เพื่อเชื่อมโยงกับการวิเคราะห์กับหลักฐานทางโบราณคดี เพื่อให้เห็นถึงความสำคัญของอำเภอขุนยวมในฐานะพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ปลายสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่ถูกมองข้าม พบว่าการค้นคว้าวิจัยในพื้นที่ศึกษามีน้อยมากเมื่อเทียบกับจังหวัดอื่นๆ เช่น กาญจนบุรี ซึ่งมีเชลยสงครามที่เป็นชาวยุโรป ผลพวงหลังสงครามยุคก็คือ หนังสือที่ร้อยเรียงเรื่องราวเกี่ยวกับเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นระหว่างและหลังสงครามเป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษ มีเป็นจำนวนมาก (เช่น ชัยณรงค์ พันธุ์ประชา 2530; วรวิธ สุวรรณฤทธิ์ 2544; อภิญา บัณฑิตลา อรุณภาพร 2555; Beattie 2009; Kinvig 1992; McCormack and Nelson 1993; Peek 2003)

ขณะที่อำเภอขุนยวม มีข้อมูลจากการค้นคว้าวิจัยค่อนข้างน้อย โดยเฉพาะที่เผยแพร่เป็นภาษาอังกฤษ ในส่วนนี้ผู้เขียนเสนอข้อมูล 2 ส่วนที่เป็นการค้นคว้าในอดีตและการประมวลความรู้จากเอกสารและการสำรวจทางโบราณคดี

การค้นคว้าในอดีต

จากการประเมินเอกสารเบื้องต้น พบว่ามีหนังสือและบทความที่เกี่ยวกับสงครามโลกครั้งที่ 2 น้อยมาก ส่วนใหญ่พบว่ามี การค้นคว้าวรรวบรวมข้อมูลเมื่อประมาณ 10 ปีที่ผ่านมา (พ.ศ. 2542-ปัจจุบัน) มีชิ้นงานเด่นๆ ที่ผู้เขียนแบ่งประเภทของงานค้นคว้าเป็น 2 ประเภท คือ งานประวัติศาสตร์ (และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น) กับงานโบราณคดี ดังนี้

งานค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ มีเอกสารเป็นเล่มที่รวบรวมข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับสงครามโลก ได้แก่ เนื้อหาในบทที่ 2 เรื่อง “ยุคสงครามโลกครั้งที่ 2 (2484-2488)” เรียงร้อยข้อมูลที่เกี่ยวหลักฐานในอำเภอขุนยวมโดยย่อ ประกอบภาพถ่ายที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ในหนังสือ *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดแม่ฮ่องสอน* (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ 2542) และบทความเรื่อง “ประวัติแม่ฮ่องสอนกับสงครามโลกครั้งที่ 2” ในหนังสือ *ประวัติศาสตร์วัฒนธรรม จังหวัดแม่ฮ่องสอน* (สำนักงานวัฒนธรรมประจำจังหวัดแม่ฮ่องสอน 2549, 171-177) ซึ่งประมวลภาพถ่ายของสถานที่ทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์สมัยสงครามโลก ภาพถ่ายเก่าประวัติศาสตร์บอกเล่าของยายแก้ว จันทลีมา ที่เป็นภรรยาทหารญี่ปุ่น และร่องรอยของหลักฐานที่พบในอำเภอต่างๆ ภายในจังหวัดแม่ฮ่องสอนโดยย่อ หนังสือทั้งสองเล่มจัดพิมพ์โดยสำนักงานวัฒนธรรม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ที่มีจุดประสงค์เพื่อรวบรวมประวัติศาสตร์วัฒนธรรมทุกสมัยของจังหวัดแม่ฮ่องสอน ดังนั้น เนื้อหาภายในเล่มจึงค่อนข้างกว้าง และไม่มีข้อมูลรายละเอียดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของเหตุการณ์และความสัมพันธ์ของคนท้องถิ่นในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 มีการเลือกนำเสนอพยานบุคคลเพียงบางคนเท่านั้น

งานค้นคว้าโดยนักวิชาการท้องถิ่นในจังหวัดแม่ฮ่องสอน คืองานของสุรศักดิ์ ป้อมทองคำ และคณะ เรื่อง *โครงการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์และสัมพันธภาพชาวญี่ปุ่นและชาวไทยในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 เขตอำเภอเมืองจังหวัดแม่ฮ่องสอน*

(สุรศักดิ์ ป้อมทองคำ และคณะ 2541) ซึ่งเป็นงานที่รวบรวมข้อมูลประวัติศาสตร์บอกเล่าของบุคคล แม้ว่าจะไม่ได้เกี่ยวข้องกับขุนยวมโดยตรง แต่ก็ เป็นภาพสะท้อนถึงสภาพของสงครามในอดีตซึ่งอยู่ในความทรงจำของบุคคลต่างๆ ซึ่งเป็นประสบการณ์ร่วมกัน และพันตำรวจโท เชิดชาย ชมธวัช ได้รวบรวมข้อมูลประวัติย่อของเหตุการณ์สมัยสงครามโลกที่เกี่ยวข้องกับขุนยวม และอธิบายประวัติของสิ่งของสมัยสงครามโลก โดยจัดทำเป็นเอกสารประกอบการจัดนิทรรศการพิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ที่อำเภอขุนยวม เรื่อง “ทหารญี่ปุ่นในความทรงจำของชาวขุนยวมในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2” (เชิดชาย ชมธวัช ม.ป.ป.1) ต่อมามีการตีพิมพ์เผยแพร่เป็นเล่ม (เชิดชาย ชมธวัช 2555) ซึ่งเพิ่มเติมเนื้อหาที่มีรายละเอียดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์บอกเล่าเรื่องราวการได้มาของโบราณวัตถุที่ผู้เขียนได้เก็บสะสมในแต่ละช่วงเวลา และการสืบค้นหาโครงกระดูกของทหารญี่ปุ่นร่วมกับองค์กรและมูลนิธิต่างๆ ของญี่ปุ่น แต่ไม่ได้มีการประมวลและสังเคราะห์ข้อมูลในเชิงประวัติศาสตร์

สำหรับงานวิจัยที่สืบค้นประวัติศาสตร์สงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นงานวิจัยในโครงการสืบค้นและจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอลำปาง-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ของนุชนางค์ ชุมดี (รัศมี ชูทรงเดช และคณะ 2556) ที่ศึกษาวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นใน 3 อำเภอ และรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นเพียงส่วนหนึ่งของภาพรวมพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ทั้งหมด จึงไม่มีการวิเคราะห์เชิงลึกเฉพาะสมัยนี้ อย่างไรก็ตาม งานวิจัยของนุชนางค์เป็นงานบุกเบิกที่ได้จัดระบบข้อมูลการสัมภาษณ์และเขียนเรียบเรียงความรู้สงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเชิงพรรณนา

นอกจากนี้ยังมีเนื้อหาที่เป็นบทความชื่อ “พิพิธภัณฑ์ทหารญี่ปุ่นวัดม่วยต่อ อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ในหนังสือเรื่อง มองญี่ปุ่น มองไทยในสงครามโลกครั้งที่ 2: เปิดบันทึกพลเอกสายหยุด เกิดผล พ.ศ. 2484-2488 (สายหยุด เกิดผล 2550, 247-255) โดยคัดย่อเนื้อหาบางส่วนจากเอกสาร “ทหารญี่ปุ่นในความทรงจำของชาวขุนยวมในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2” ที่เขียนโดยพันตำรวจโทเชิดชาย ชมธวัช ซึ่งเป็นเอกสารประกอบการจัดแสดงสิ่งของที่ศูนย์วัฒนธรรมในขณะนั้น (เชิดชาย ชมธวัช ม.ป.ป.1) ไปไว้ในหนังสือ ทำให้เริ่มมีการเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอำเภอขุนยวม และอำเภออื่นๆ ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนสู่สาธารณชนมากขึ้น

สำหรับงานโบราณคดีสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 เกิดขึ้นเพราะแผนพัฒนาการท่องเที่ยว ที่เห็นว่าเรื่องราวสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นเรื่องที่มีศักยภาพในการพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว ดังเห็นได้จากหนังสือและเอกสารในช่วงต้นได้มีการรวบรวมข้อมูลในระยะเวลาที่ไล่เลี่ยกัน ส่วนงานด้านโบราณคดี มีผลงานของสำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑที่ 6 เชียงใหม่ ได้รับทุนจากมูลนิธิเอโตะ และนายเทสสุ ซาคาอิโน จากประเทศญี่ปุ่น ให้จัดทำโครงการศึกษาเชิงอนุรักษ์แหล่งฝังศพทหารญี่ปุ่นสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระหว่างปี พ.ศ. 2542-พ.ศ. 2543 โดยบริษัท เฌอ กรีน เป็นผู้ดำเนินการสำรวจและขุดค้น ซึ่งเขียนเป็น “รายงานการสำรวจขุดค้นตามโครงการศึกษาเชิงอนุรักษ์แหล่งฝังศพทหารญี่ปุ่นสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง จังหวัดแม่ฮ่องสอน” (เฌอ กรีน 2542) โดยทำการสำรวจเส้นทางเดินทัพของทหารญี่ปุ่นในพื้นที่อำเภอแม่สะเรียง อำเภอแม่ลาน้อย อำเภอสบเมย อำเภอขุนยวม อำเภอเมือง และอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยพบค่ายและที่พักแรมจำนวน 46 แห่ง และหลุมฝังศพจำนวน 29 แห่ง และทำการขุดค้นหลุมฝังศพที่บ้านห้วยโป่ง อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน รายงานฉบับนี้ถือว่าเป็นเอกสารที่มีเนื้อหาค่อนข้างละเอียด และมีการสำรวจรวมทั้งบันทึกหลักฐานทางโบราณคดีอย่างเป็นระบบ

ระหว่างปี พ.ศ. 2550-2555 โครงการสืบค้นและจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน ในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ได้ดำเนินการสืบค้นเอกสารทางประวัติศาสตร์ สัมภาษณ์บุคคลร่วมสมัย สำรวจหลักฐานทางโบราณคดี และศึกษาวิเคราะห์โบราณวัตถุที่อยู่ในพิพิธภัณฑ เพื่อประมวลข้อมูลและสังเคราะห์องค์ความรู้ทางวิชาการ นับว่าเป็นการรวบรวมและประมวลองค์ความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่ลุ่มลึกและระบบมากขึ้น ซึ่งจะกล่าวถึงในหัวข้อถัดไป (นุชนางค์ ชุมดี 2552; รมย์ กนิษฐานนท์ 2555; รัชมี ชูทรงเดช 2552ก; 2552ข; วอภัญญา ณ หนองคาย 2555)

อย่างไรก็ดี นอกเหนือจากการรวบรวมข้อมูลเอกสารและศึกษาประวัติ-ที่มาของซากสิ่งของสมัยสงครามโลกแล้ว ก็ยังมีความพยายามในการค้นหาศพและสุสานของทหารญี่ปุ่นอย่างต่อเนื่อง ทั้งที่สามารถค้นหาข้อมูลได้ และคงมีอีกหลายครั้งที่ไม่ทราบระยะเวลาที่แน่นอน เอกสารบอกเล่าที่บันทึกคำบอกเล่าของชาวบ้านและประสบการณ์ส่วนบุคคลที่เขียนโดยพันตำรวจโทเชิดชาย ชมธวัช (รัชมี ชูทรงเดช 2552ข, 341-361) ได้ระบุว่าการขุดค้นหากกระดูก

ทหารญี่ปุ่นดำเนินการระหว่าง พ.ศ. 2520-2521 โดยสำนักงานช่วยเหลือผู้เสียชีวิตในสงคราม กระทรวงสาธารณสุขและสวัสดิการสังคม ประเทศญี่ปุ่น ประสานงานกับเจ้าหน้าที่ปกครองและเจ้าหน้าที่ตำรวจของจังหวัดแม่ฮ่องสอน พบโครงกระดูกกว่า 600 โครง และทำการเผาที่ป่าช้าข้างสนามบินขุนยวม ขี้เถ้าที่เหลือเก็บไว้ที่วัดม่วยต่อและนำกลับประเทศญี่ปุ่น หลังจากนั้นประมาณ พ.ศ. 2540 ทางจังหวัดแม่ฮ่องสอนก็มีโครงการสำรวจเส้นทางการเดินทัพของทหารญี่ปุ่น สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยมีรองผู้ว่าราชการจังหวัด อมรพันธุ์ นิมาพันธ์ เป็นประธานแสดงให้เห็นว่าทางจังหวัดเองก็ให้ความสำคัญกับการรวบรวมความรู้เกี่ยวกับสงครามโลกครั้งที่ 2 (เชิดชาย ชมธวัช ม.ป.ป.2) และปี พ.ศ. 2541 สถานเอกอัครราชทูตญี่ปุ่นประจำประเทศไทยได้สำรวจสถานที่ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นหลุมฝังศพทหารญี่ปุ่นที่บ้านห้วยโป่ง หมู่ที่ 1 อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ต่อมาจึงมีการขุดค้นอย่างเป็นระบบโดยสำนักศิลปากรที่ 6 เชียงใหม่ (สหวัดน์ แน่นหนา และ ชินณวุฒิ วิลาลัย 2543)

กล่าวโดยสรุป จากการประมวลเอกสารในเบื้องต้นพบว่าข้อมูลประเภทลายลักษณ์ค่อนข้างกระจัดกระจาย ส่วนใหญ่เป็นเอกสารจากฝ่ายไทย ที่รวบรวมจากข้อมูลเอกสารประวัติศาสตร์ สงครามมหาเอเชียบูรพาและการบอกเล่าของบุคคลที่อยู่ร่วมในเหตุการณ์ และหลักฐานทางโบราณคดีที่เป็นซากสิ่งของที่ถูกทิ้งและโครงกระดูก รวมทั้งแหล่งโบราณคดีไม่ว่าจะถนน ค่ายที่พักในวัดต่างๆ หลุมฝังศพ ซึ่งมีการดำเนินการบันทึกและรวบรวมข้อมูลเบื้องต้นโดยพันตำรวจโทเชิดชาย ชมธวัช ในฐานะผู้ที่สนใจค้นคว้าด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง และสุรศักดิ์ ป้อมทองคำ ปรากฏท้องถิ่นที่ริเริ่มค้นคว้ารวบรวมข้อมูลประวัติศาสตร์บอกเล่า ที่เป็นผู้จัดประกายให้มีความสนใจพื้นที่ประวัติศาสตร์บริเวณนี้

องค์ความรู้เรื่องขุนยวมกับสงครามโลกครั้งที่ ๒

ผู้เขียนสรุปประมวลสถานภาพขององค์ความรู้โดยสังเขป จากข้อมูลเอกสารข้างต้น และการสำรวจทางโบราณคดี และการสัมภาษณ์บุคคลของโครงการวิจัยการสืบค้นและจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอลาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน (รัศมี ชูทรงเดช และคณะ 2550; 2552; 2553; 2556) เพื่อช่วยในการวิเคราะห์การจัดการภายในพิพิธภัณฑ์ สงครามโลกครั้งที่ 2

หลักฐานที่แสดงถึงความสำคัญของอำเภอขุนยวม คือร่องรอยของซากสิ่งของต่างๆ ที่ถูกทิ้งไว้หลังสงคราม และมีเอกสารญี่ปุ่นกล่าวถึงเส้นทางสายนี้ที่แปลเป็นภาษาไทยว่า “เส้นทางโครงกระดูกสีขาว” (รัศมี ชูทรงเดช และคณะ 2550, 136) เพราะมีทหารญี่ปุ่นล้มตายระหว่างทางเป็นจำนวนมากเป็นเรือนแสน (แต่ก็ยังไม่มียหลักฐานเอกสารที่ยืนยันจำนวนที่แน่นอน) เนื่องจากเส้นทางในอำเภอขุนยวม และจังหวัดแม่ฮ่องสอน เป็นเส้นทางที่เป็นเรื่องของทหารญี่ปุ่นกับชาวบ้านในท้องถิ่นเป็นส่วนใหญ่ อีกทั้งเรื่องราวที่เกิดขึ้นที่รับรู้จากการบอกเล่าส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่ดี ไม่ใช่เรื่องการกดขี่หรือความโหดร้ายของทหารญี่ปุ่น และไม่มีปฏิบัติการของเสรีไทยในพื้นที่ชายขอบไกลศูนย์กลางของเมืองหลวงและเมืองใหญ่ จึงทำให้ข้อมูลการสืบค้นทางประวัติศาสตร์ยังค่อนข้างจำกัด แทบจะไม่มีบันทึกใดๆ เกี่ยวกับทหารญี่ปุ่นในอำเภอขุนยวม และจังหวัดแม่ฮ่องสอนเลย (สายหยุด เกิดผล 2550, 249) เมื่อทบทวนข้อมูลทำให้ทราบว่ายังไม่มีมีการค้นคว้าวิจัยจากเอกสารทางราชการไทย และเอกสารฝ่ายญี่ปุ่นอย่างจริงจัง ดังนั้นหัวข้อที่จัดจำแนกจึงเป็นเพียงข้อมูลบางส่วนที่แสดงให้เห็นถึงองค์ความรู้จากข้อมูลภาคสนามเท่าที่เกี่ยวกับเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ที่สามารถนำไปตรวจสอบกับหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์บอกเล่า โดยสรุปได้ดังนี้

ระยะเวลา

จากการสัมภาษณ์พยานบุคคล ผู้เขียนจำเป็นต้องจำแนกให้ได้ว่าแต่ละคนอยู่ในช่วงไหนของเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ในภาพรวมของเหตุการณ์ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 เกิดขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2484 ถึง พ.ศ. 2488 (73-69 ปีมาแล้ว) พันเอกหญิงนงลักษณ์ ลิ้มศิริ นักประวัติศาสตร์ ผู้เชี่ยวชาญเรื่องสงครามโลกครั้งที่ 2 (รัศมี ชูทรงเดช 2550, 136) ได้กล่าวว่าบทบาทของประเทศไทยเกี่ยวกับสงครามโลก แบ่งออกเป็น 3 ช่วงที่สำคัญ คือ 1) ช่วงที่ญี่ปุ่นบุกไทย 2) ช่วงที่ญี่ปุ่นเข้ามาตั้งฐานทัพในไทย เพื่อส่งกำลังต่อไปยังพม่า มาเลเซีย สิงคโปร์ และ 3) ช่วงที่ญี่ปุ่นพ่ายแพ้สงคราม และถอยกำลังรบเข้ามาสู่ไทย

อำเภอขุนยวมเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์สงครามในช่วงที่ 3 ซึ่งเป็นช่วงเวลาปลายสงครามโลก 2 ช่วงใหญ่ๆ คือ การสร้างทางเพื่ออำนวยความสะดวกส่งกำลังบำรุงให้ลำเลียงอาหารและกำลังพลไปพม่า ใน พ.ศ. 2486 และการถอยของกองทัพนปี พ.ศ. 2487- พ.ศ. 2488

ช่วงแรก ญี่ปุ่นมีแผนการเดินทางไปสู่เมืองเดลี ประเทศอินเดีย ซึ่งเป็นอาณานิคมของ อังกฤษขณะนั้น โดยเข้าทางพม่าเพื่อโจมตีอังกฤษผ่านเทือกเขาอิมพาล เข้าไปทางโกฮิมา เพื่อ เข้าไปสู่เมืองเดลี เส้นทางเกี่ยวข้องกับอำเภอขุนยวมมี 2 เส้นทางคือ เส้นทางเชียงใหม่-ปาย- ปางมะผ้า-อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน-ขุนยวม และเส้นทางเชียงใหม่-แม่แจ่ม-ขุนยวม-ต่อแพ-ห้วย ตันนูน ในการเดินทางทัพเข้าประเทศพม่า ญี่ปุ่นได้ใช้รถยนต์ ข้าง ม้า วัว ในการขนอาวุธยุทโธปกรณ์ และข้าวของต่างๆ

อย่างไรก็ดี มีการปะทะที่รุนแรงที่เมืองอิมพาลและโกฮิมา ระหว่างเดือนเมษายน- มิถุนายน พ.ศ. 2487 ทำให้กองกำลังญี่ปุ่นต้องถอยร่นกลับมาประเทศไทย ตามเส้นทางเดิม จากบ้านห้วยตันนูน-บ้านต่อแพ-ขุนยวม ทหารญี่ปุ่นที่บาดเจ็บและเจ็บป่วยถูกลำเลียงเข้ามา รักษาที่อำเภอขุนยวม และช่วงที่ญี่ปุ่นใกล้ยอมแพ้ในวันที่ 14 สิงหาคม พ.ศ. 2488 มีทหาร จำนวน 25,000 คน เข้ามาในอำเภอขุนยวม (เชิดชาย ชมธวัช 2556)

สำหรับระยะเวลาในการถอยทัพจากพม่าผ่านขุนยวม-อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน-ปาย- เชียงใหม่ ทหารญี่ปุ่นใช้รถยนต์ รถบรรทุก ม้าต่าง วัวต่าง ข้างในการนำเครื่องมือ เครื่องใช้และ อาวุธยุทโธปกรณ์กลับมาด้วย รวมใช้ระยะเวลาในการเดินทางประมาณ 7-8 เดือน (สุรศักดิ์ ป้อมทองคำ และคณะ 2541, 8)

ใครและจำนวนคนที่เกี่ยวข้องกับการสร้างทาง

สิ่งหนึ่งที่ผู้เขียนมีคำถามอยู่ในใจ คือใครเป็นกลุ่มที่เดินทางเข้ามา เป็นทหารประจำกอง ไต และมีจำนวนเท่าไร เพราะจะช่วยสร้างความกระจ่างในการอธิบายหลักฐานทางโบราณคดี ประเภทเครื่องแต่งกาย ของใช้ที่จัดแสดงภายในพิพิธภัณฑ์และที่อยู่ในความครอบครองของ ชาวบ้าน และจำนวนคนท้องถิ่นในช่วงเวลาดังกล่าวมีจำนวนเท่าไร และแรงงานที่เกณฑ์ไปมี การจัดระบบอย่างไร

1) ทหารญี่ปุ่น

ทหารชุดแรกที่เดินทางมาก่อนสร้างทางไปยังพม่า ฝ่ายไทยที่ได้รับมอบหมายคือกองพัน ทหารช่างที่ 1 และฝ่ายญี่ปุ่นคือกองบัญชาการกองทัพบกที่ 15 ภายใต้การดูแลของผู้บัญชาการ

ชื่อ ชีชาจิ คาคามูระ มีหัวหน้าเสนานิการคือ กนปaji โยชิตะ (จิราภรณ์ สถาปนาวรรณะ 2550, 115) แต่ขากลับที่ลอยทัพกลับมาจากพม่า เท่าที่สืบค้นจากเอกสารชั้นรองที่อ้างแล้วในข้างต้น ไม่สามารถสรุปจำนวนที่แน่นอนของทหารที่เข้าร่วมรบและลอยทัพกลับมาได้ มีบันทึกของทหารญี่ปุ่นชื่อคาซุโยชิ วาด้า (เชิดชาย ชมธวัช 2555ก, 17-18) ที่รอดชีวิตแล้วว่า “มีทหารญี่ปุ่นจำนวน 270,000 คนเข้าไปสู้รบในพม่า เมืองอิมพาล (ประเทศอินเดีย) ทหารญี่ปุ่นจำนวน 190,000 คนได้ตายในสนามรบ...”

สำหรับการสร้างทางไปยังประเทศพมานี้เป็นเส้นทางที่อยู่สูงประมาณ 1,000-1,500 เมตร จากระดับน้ำทะเล และเป็นพื้นที่ป่ามีความยากลำบากเป็นอย่างยิ่งเพราะต้องดำเนินการในฤดูฝน ในการนี้รัฐบาลไทยมอบหมายให้ผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่และแม่ฮ่องสอนเป็นผู้รับผิดชอบเรื่องการหาแรงงาน การก่อสร้างถนนระหว่างเชียงใหม่-แม่ฮ่องสอน โดยเริ่มทำการก่อสร้างระหว่างปี พ.ศ. 2485-2488 มีการผลัดเปลี่ยนแรงงานเข้ามาประจำการทุกๆ 3 สัปดาห์ (โยชิกาวา โทชิซา 2550, 90-91)

กำลังทหารที่เข้ามาในอำเภอขุนยวม มี 2 ชุด คือ ชุดแรก ประมาณต้นปี พ.ศ. 2485 ญี่ปุ่นได้ส่งทหารเข้ามาในอำเภอขุนยวมประมาณ 5-6 พันคน ทหารกลุ่มแรกเป็นทหารกองเสบียงเข้ามาเตรียมเสบียงอาหาร และสำรวจข้อมูลให้ทหารหน่วยสร้างทางที่จะตามมาภายหลัง โดยจัดตั้งกองเสบียงที่วัดโพธาราม และชุดที่สองเป็นหน่วยสร้างทาง ตั้งกองกำลังอยู่ที่เดียวกับกองเสบียงที่วัดโพธารามเช่นกัน มีกำลังประมาณ 1 กองร้อย หัวหน้าชื่อร้อยโท คารากิชิ ไม่ทราบเวลาที่แน่นอนว่าเข้ามาเมื่อใด (เชิดชาย ชมธวัช 2555ก, 21) หน่วยสร้างทางนี้มีคณะทำงาน 3 คณะคือ คณะสำรวจ คณะสร้างทาง และคณะตรวจสอบ ในการสร้างทางก็จะใช้ระเบิดภูเขาเพื่อเปิดช่องทางแล้วจึงใช้แรงงานคนในการขุดด้วยจอบ

อย่างไรก็ดี ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ของชาวบ้านที่ถูกเกณฑ์แรงงานในอำเภอขุนยวม ไม่สามารถระบุได้ว่าเป็นการสร้างตอนขาเข้าไปพม่าหรือตอนเดินทางกลับ และทหารญี่ปุ่นคงใช้เส้นทางนี้หลายครั้งจนยากแก่การจำแนกจากความทรงจำในวัยเยาว์ของผู้ที่ให้สัมภาษณ์ เช่น ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ลุงวารินทร์ ไชยพรหม ชาวอำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ที่เข้าใจว่าตนถูกเกณฑ์แรงงานไปสร้างถนนเพื่อเป็นเส้นทางเดินทางกลับของทหารญี่ปุ่นสมัยสงครามโลก (สุรศักดิ์ บ่อมทองคำ และคณะ 2541, 36)

2) คนท้องถิ่น

สำหรับจำนวนของประชากรในอำเภอขุนยวม ไม่ทราบแน่ชัดว่าเท่าไร แต่รวมเขตการปกครองของจังหวัดแม่ฮ่องสอนทั้ง 4 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน อำเภอปาย อำเภอขุนยวม และอำเภอแม่สะเรียง ทั้งจังหวัดมีประชากรประมาณ 60,000 กว่าคนทั้งจังหวัด (เชิดชาย ชมธวัช 2555ก, 2)

ระบบการจัดการแรงงานท้องถิ่นของฝ่ายไทย เจ้าหน้าที่รัฐบาลไทยเป็นฝ่ายจัดหาแรงงานผู้ชายตามหมู่บ้านต่างๆ ผู้ว่าราชการจังหวัดแม่ฮ่องสอน มีหนังสือไปถึงนายอำเภอและนายอำเภอก็ทำหนังสือส่งเรื่องต่อไปให้ผู้ใหญ่บ้านจัดเตรียมแรงงานรับจ้าง โดยให้สลับไปทำงานในต่างพื้นที่ สำหรับรายละเอียดของค่าจ้างและระยะเวลาในการทำงาน มีความแตกต่างกันเล็กน้อยในแต่ละพื้นที่ จากคำสัมภาษณ์ชาวบ้านในอำเภอเมืองซึ่งให้ข้อมูลที่ตรงกัน ได้แก่ นายชูเกียรติ พงศ์ศิริ ชาวบ้านจากอำเภอเมือง เล่าว่า ได้รับค่าจ้างวันละ 8 บาท โดยจะถูกนำไปทำงานประมาณ 20-30 คน และคนหนึ่งทำงานประมาณ 15 วัน ต่อคน ต่อเดือน (สุรศักดิ์ ป้อมทองคำและคณะ 2541, 36) สำหรับชาวบ้านที่อำเภอขุนยวม นายหม่องจิ่ง สายบัว เล่าในการให้สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 กันยายน พ.ศ. 2551 ว่าเคยเป็นสมุห์บัญชีให้ทหารญี่ปุ่น “....คนแม่ฮ่องสอนที่จะเป็นนายสมุห์บัญชี 2 คน ได้รับค่าจ้างต่อคนวันละ 15 บาท และแรงงานที่จ้างนั้นมีจำนวน 35-36 คน ได้รับค่าจ้างต่อคนวันละ 12 บาท....”

จากคำสัมภาษณ์ การจ่ายเงินค่าจ้างสำหรับแรงงานนั้นแตกต่างกันตามหน้าที่ และแต่ละพื้นที่จะได้รับค่าจ้างไม่เท่ากัน คนจากอำเภอเมืองได้รับค่าจ้างวันละ 8 บาท แต่คนที่ขุนยวมได้รับค่าจ้างต่อวัน วันละ 12 บาท ซึ่งไม่อาจประเมินได้ว่าขึ้นกับความยากง่ายของลักษณะพื้นที่การทำงาน

ชีวิตความเป็นอยู่

ในช่วงที่เดินทางเข้าไปพม่า การกินอยู่จะมีกองเสบียงที่รับผิดชอบในการจัดหาอาหารและทำอาหารให้กับทหารตามค่ายต่างๆ (สำนักงานวัฒนธรรมประจำจังหวัดแม่ฮ่องสอน 2549, 165) ระหว่างการทำทาง อาหารการกินของทหารญี่ปุ่น โดยปกติแล้วมีเสบียงมาส่งอาหารให้ตามจุดต่างๆ ระหว่างการสร้างทาง ทหารญี่ปุ่นจะพักริมทางในป่า ชาวบ้านในพื้นที่ต่างๆ ก็จะนำอาหาร

เช่น ข้าว ข้าวเปลือก ผัก ผลไม้ ปลา เนื้อ ฯลฯ ไปขายให้กับชาวญี่ปุ่น สำหรับแรงงานไทย อาหาร การกินต้องนำไปเองและหุงหาอาหารเอง นอกจากนี้ จากคำสัมภาษณ์ของนายชูเกียรติ พงศ์ศิริ ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในอำเภอเมือง เล่าว่า ทางราชการได้มีการประชาสัมพันธ์ให้กำนัน ผู้ใหญ่ บ้าน จากหมู่บ้านต่างๆ นำเสบียงอาหาร อาหารแห้ง อาหารสด ผัก ผลไม้ไปขายให้กับทหาร ญี่ปุ่นตามค่ายต่างๆ (เชิดชาย ชมธวัช ม.ป.ป.1, 23; สุรศักดิ์ ป้อมทองคำและคณะ 2541, 36)

สำหรับที่อำเภอขุนยวม หากบ้านไหนมีวัวตัวต่างก็จะรับจ้างทหารญี่ปุ่น เช่น ร้อยตรีสุรินทร์ หิมะนันท์ ชาวบ้านในอำเภอขุนยวม ให้สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 25 พฤษภาคม พ.ศ. 2551 เล่าว่า “...ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 พวกพ่อค้าวัวต่างรับจ้างขนข้าวสารให้ญี่ปุ่น จ้างวัวต่าง ตัวละ 20 บาท ตัวใหญ่ก็ 30 บาท สำหรับขนข้าวสารไปแม่ฮ่องสอน ตัวเล็กบรรทุก ได้ประมาณ 2 ถัง กว่า ตัวใหญ่ก็ 3 ถังกว่า ใช้เวลา 7 วัน ไปกลับก็ครึ่งเดือน....”

ส่วนชากลับที่ถอยทัพทหารญี่ปุ่นนำเอาอาหารบางส่วนมาจากพม่า นายอินคำ แสงใส ชาวอำเภอขุนยวม ให้สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 กันยายน พ.ศ. 2551 เล่าว่าทหารญี่ปุ่นค่อนข้างจะอดอยาก ถึงขนาด “....ไปขุดไล่เดือนที่ข้าว ข้าวผัด ขุดไล่หม้อสนาม แล้วเอามาทอดทาน”

หญิงบริการ/ภรรยาคนท้องถิ่นของทหารญี่ปุ่น

จากคำให้สัมภาษณ์ของนายชูเกียรติ พงศ์ศิริ ชาวบ้านในอำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน (สุรศักดิ์ ป้อมทองคำ 2541, 7) เมื่อทหารญี่ปุ่นถอยทัพกลับ ทหารบางคนได้นำภรรยามาจาก เมืองตองยี ประเทศพม่า กลับมาด้วย นอกจากนี้ มีบันทึกการประชุมในเรื่องโครงการศึกษา เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมสัมพันธ์ภาพของชาวญี่ปุ่นและชาวไทยในแม่ฮ่องสอน ระหว่าง สงครามโลกครั้งที่ 2 ในวันที่ 12 พฤษภาคม พ.ศ. 2540 บันทึกว่า “มีหญิงญี่ปุ่นที่สละตนเอง เพื่อชาติมาบริการทางเพศแก่ทหารญี่ปุ่นในค่ายจำนวนหนึ่ง สมัยนั้นมีถุงยางอนามัยใช้แล้ว และ ถ้ามีลูกขึ้นมาจะไม่ให้คนไทยเอาไปเลี้ยงเลยและไม่ทราบว่าเป็นไปเลี้ยงไว้ที่ไหนด้วย” และ “ผู้หญิงบริการทางเพศญี่ปุ่น ส่วนมากจะตายด้วยโรคไข้มาลาเรียและโรคทางเพศซึ่งทหารญี่ปุ่น ติดมาจากพม่า” (เชิดชาย ชมธวัช ม.ป.ป.2)

นอกเหนือจากผู้หญิงที่มาจากพม่าแล้วก็มีเด็กเดินทางร่วมกับทหารญี่ปุ่นด้วย (รัศมี ขุทรองเดช 2552ข, 341-361) สำหรับประเด็นเรื่องของหญิงญี่ปุ่นหรือหญิงบริการนี้ไม่มีข้อมูลที่

เป็นเรื่องเล่าที่มาสืบสนุน เนื่องจากเป็นเรื่องที่ไม่มีคนท้องถิ่นที่มีประสบการณ์ได้เห็นโดยตรง แต่ผู้เขียนเห็นว่าเป็นหัวข้อที่น่าสนใจที่น่าจะนำมาวิเคราะห์ต่อไปถึงสถานภาพของผู้หญิงไทยที่เข้าไปยุ่งเกี่ยวหรือเป็นภรรยาของทหารญี่ปุ่นว่าได้รับการปฏิบัติอย่างไรในสังคมไทยขณะนั้น

ภาษาและการสื่อสาร

ทหารญี่ปุ่นสื่อสารกับชาวบ้านผ่านล่ามที่เป็นคนแม่ฮ่องสอนที่พูดภาษาญี่ปุ่น ภาษาไทย ภาษาไทใหญ่ และภาษาอื่น เช่น ภาษาพม่า นายจอร์จ อูประ ชาวขุนยวม ให้สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 พฤษภาคม พ.ศ. 2551 เล่าว่า “...มีลูกเป็นเด็กคนเดียวที่ไปทำงานกับญี่ปุ่น เพราะพ่อลุงพูดภาษาพม่าได้ ญี่ปุ่นก็พูดภาษาพม่าได้เพราะเขาไปอยู่พม่ามานาน พูดเก่ง เวลาบ้านลุงดำข้าวเขาก็มาช่วย คนแม่ฮ่องสอนสมัยก่อนจะเก่งภาษาพม่า...”

นายหม่องจิ่ง สายบัว ซึ่งเป็นสมุห์บัญชีให้ทหารญี่ปุ่น ให้สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 กันยายน พ.ศ. 2551) เล่าถึงการสื่อสารกับทหารญี่ปุ่นว่า “...ในด้านการสื่อสารนั้น ทางญี่ปุ่นจะมีทหารที่สามารถพูดภาษาไทย ก็พูดคุยกับคุณตาบ้าง (หมายถึงลุงหม่องจิ่ง-ผู้เขียน) แต่ทหารเหล่านี้ต้องเดินทางไปยังที่อื่นด้วย เพราะฉะนั้นคุณตาและแรงงานก็ต้องพยายามสื่อสารกับทหารญี่ปุ่นคนอื่น ๆ ด้วยภาษามือเป็นส่วนใหญ่...” และนายจรัส ประสานสุข เล่าในการให้สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 22 พฤษภาคม พ.ศ. 2551 ว่า “แม่ทำขนมไปให้แล้วตัวเองเป็นคนเอาไปขาย เวลาขายเราก็ใช้ภาษาพื้นเมืองของเรา (หมายถึงภาษาไทยใหญ่-ผู้เขียน) เขาก็รู้เหมือนกันอยู่นิดหน่อย...”

โรคภัยไข้เจ็บและจำนวนทหารที่ตายในอำเภอขุนยวม

จำนวนของทหารที่เสียชีวิต และตำแหน่งที่ถูกฝังเป็นข้อมูลที่สำคัญเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีประเภทหลุมฝังศพ ส่วนใหญ่จะเสียชีวิตจากอาการบาดเจ็บ ไข้ป่า ไข้มาเลเรีย และโรคบิด จากบันทึกของทหารญี่ปุ่นชื่อคาซุโยชิ วาด้า (เชิดชาย ชมธวัช ม.ป.ป.1, 17-18) เล่าเกี่ยวกับจำนวนทหารที่เสียชีวิตว่า

...ข้าพเจ้าได้ไปร่วมรบและได้ถอยทัพตามแนวชายแดนพม่าและไทยเข้ามาที่อำเภอขุนยวม ปลายเดือนกรกฎาคม 2488 ในตอนนั้นเกือบเอาชีวิตไม่รอด เพราะเป็น

โรคมะเร็ง ไข้ป่า และบิด ทหารญี่ปุ่นเจ็บป่วยล้มตายกันเป็นจำนวนมาก ประมาณ
ว่าในอำเภอขุนยวมมีทหารญี่ปุ่นที่ตายประมาณ 7,000 คน....

นอกจากมีทหารญี่ปุ่นที่ตายระหว่างการถอยทัพกลับจากประเทศพม่า ตามเส้นทางห้วย
ต้นนุ่น-ต่อแพ-ขุนยวม-แม่ฮ่องสอน-ปาย-เชียงใหม่แล้ว มีคนท้องถิ่นที่เป็นแรงงานเสียชีวิต
ระหว่างการสร้างทางด้วยเพราะไข้ป่าและโรคมะเร็ง (เชิดชาย ชมธวัช ม.ป.ป.1, 23) ดังพบ
ว่ามีหลักฐานยืนยันเป็นเครื่องเวชภัณฑ์จัดแสดงภายในพิพิธภัณฑ์เดิมอยู่จำนวนหนึ่ง สำหรับ
รายละเอียดของข้อมูลเกี่ยวกับหลุมฝังศพที่ถูกกล่าวถึงในจังหวัดแม่ฮ่องสอนดูใน “รายงาน
การสำรวจชุดค้นตามโครงการศึกษาเชิงอนุรักษ์แหล่งฝังศพทหารญี่ปุ่นสมัยสงครามโลกครั้งที่
2 จังหวัดแม่ฮ่องสอน” (ณเอน กรีน 2542)

การลักขโมย

ข้อมูลที่น่าสนใจจากรายงานการชุดค้นตามโครงการศึกษาเชิงอนุรักษ์แหล่งฝังศพทหาร
ญี่ปุ่นสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 จังหวัดแม่ฮ่องสอน (ณเอน กรีน 2542, 23) ซึ่งบันทึกว่าชาว
บ้านเมืองปอนเล่าให้ฟังว่าบริเวณค่ายห้วยทรายขาว มีเส้นทางที่ชาวบ้านชาวเมืองปอนใช้ นำ
ข้าวปลาอาหารไปขายและแลกเปลี่ยนกับทหารญี่ปุ่น ในเส้นทางดังกล่าวนี้มีกลุ่มโจรมาขโมย
ม้าและช้างที่ทหารญี่ปุ่นนำมาจากพม่า ประเด็นเรื่องการลักขโมยสิ่งของจากทหารญี่ปุ่นที่บาดเจ็บ
ล้มตายในช่วงปลายสงครามเป็นประเด็นที่น่าจะค้นคว้าต่อ เพราะการถ่ายทอดเนื้อหาใน
พิพิธภัณฑ์หรือการบรรยายประกอบการท่องเที่ยว มักเล่าเรื่องที่เป็นความสัมพันธ์ที่ดีระหว่าง
ทหารญี่ปุ่นและคนท้องถิ่นเกือบทั้งสิ้น

อาจกล่าวได้ว่าข้อมูลที่ได้รับรวบรวมจากเอกสาร การบันทึก และเรื่องเล่าจากความทรง
จำของชาวบ้านในอำเภอขุนยวม และอำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ได้ฉายภาพให้เห็นชัดขึ้น
ถึงเหตุการณ์ในช่วงปลายสงครามโลก และการปฏิสัมพันธ์ที่ชาวบ้านมีต่อทหารญี่ปุ่น องค์ความ
รู้นี้ถือว่าเป็นหัวใจสำคัญของการจัดการมรดกวัฒนธรรมของสงครามโลกครั้งที่ 2 เพราะเรา
สามารถประเมิน ตีความ และให้ความหมายของพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ในภาพรวมที่ใหญ่ขึ้น
อย่างตระหนักรู้ โดยการตรวจสอบข้อมูลหลายด้าน

รูปแบบของมรดกสงครามที่อำเภอขุนยวม

สำหรับมรดกสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่พบภายในอำเภอขุนยวม สามารถจำแนกออกเป็น 2 ประเภทหลัก คือ มรดกวัฒนธรรมที่เป็นสิ่งของ จับต้องได้ ได้แก่ เอกสารและภาพถ่าย โดยราชการทั้งฝ่ายไทยและญี่ปุ่น โดยเฉพาะญี่ปุ่นได้ทำการบันทึกภาพเหตุการณ์ต่างๆ ในระหว่างการเดินทัพและการถอยทัพ ซากสิ่งของ ได้แก่ ซากรถยนต์ เกวียน อาวุธยุทโธปกรณ์ เครื่องใช้เครื่องนุ่งห่ม โครงกระดูก เครื่องถ้วยของนายทหารญี่ปุ่น ป้ายประจำตัว เป็นต้น แหล่งโบราณคดีเป็นสถานที่ซึ่งพบสิ่งของหรือร่องรอยของซากหรือโบราณวัตถุ หรือซากของโครงกระดูกคน เช่น หลุมฝังศพบริเวณห้วยโป่ง วัดม่วยต่อ ห้วยปลาโมง เส้นทางสงครามโลกครั้งที่ 2 จากบ้านต่อแพถึงบ้านห้วยต้นนุ่น เสาไฟฟ้า สะพาน เป็นต้น และสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์เป็นสถานที่ซึ่งเคยมีเหตุการณ์ต่างๆ เกิดขึ้น แต่ในปัจจุบันอาจจะไม่หลงเหลือร่องรอยใดๆ ให้เห็น เช่น ค่ายทหารญี่ปุ่นที่หนองปากอ ค่ายห้วยปลาโมง วัดต่อแพ วัดม่วยต่อ บ้านแม่สุรินทร์ เป็นต้น ซึ่งเคยเป็นบริเวณที่ทหารญี่ปุ่นมาตั้งค่ายพักชั่วคราว

ส่วนมรดกวัฒนธรรมที่ไม่ใช่สิ่งของ นำมาใช้ในรูปแบบของการจัดแสดงภายในอนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่นและจัดทำเส้นทางการท่องเที่ยว มาจากการสัมภาษณ์ความทรงจำของบุคคลเกี่ยวกับเรื่องราวต่างๆ ผ่านการเล่าเรื่องหรือมุขปาฐะ (เชิดศักดิ์ ตริยาภิวัฒน์ และ รมย์ กนิษฐานนท์ 2551; นุชนางค์ ชุมดี 2552; รมเย็น โกไศยกานนท์ 2556; รัศมี ชูทรงเดช 2552ก) โดยพยานบุคคลปัจจุบันที่อยู่ในเหตุการณ์สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 อายุระหว่าง 75-97 ปี ซึ่งย้อนกลับไปที่อายุระหว่าง 2-24 ปี ดังนั้น การสัมภาษณ์จึงจำเป็นต้องตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลไปมาระหว่างกลุ่มคนร่วมสมัย (วอแก้วญา ณ หนองคาย 2556, 78-80) ที่ถ่ายทอดเรื่องราวประสบการณ์ของแต่ละบุคคลผ่านความทรงจำของตนเอง เช่น การขายของให้ญี่ปุ่นของยายป้าง ความทรงจำในประวัติศาสตร์ เช่น เอกสารข้าราชการฝ่ายไทยและญี่ปุ่น และความทรงจำร่วม เช่น การสร้างถนน เป็นต้น

จากพิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ ๒ สู่อนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น

สำหรับการจัดการมรดกวัฒนธรรมสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่เห็นเป็นรูปธรรมชัดเจนมากที่สุดคือ การจัดการทางกายภาพและการสร้างความรู้เพื่อการจัดแสดงภายในพิพิธภัณฑ์

สงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งเป็นที่รวบรวมซากสิ่งของสมัยสงครามโลกที่พบภายในอำเภอขุนยวม เกือบทั้งหมด นอกจากนี้ยังมีรูปถ่าย วิถีชีวิต ที่กล่าวถึงความทรงจำของชาวขุนยวมต่อเหตุการณ์ต่างๆ ในสมัยนั้น สำหรับบทความนี้ผู้เขียนขอใช้คำว่า “พิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ 2” ตามชื่อเดิม ตามวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งเดิม และเพื่อชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของขุนยวมในบริบททางประวัติศาสตร์ของสงครามโลกครั้งที่ 2 และบทความนี้เขียนก่อนที่อาคารอนุสรณ์สถานไทย-ญี่ปุ่นแห่งใหม่จะเปิดให้เข้าชมเมื่อปลายปี พ.ศ. 2555

การเกิดพิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นอนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น เป็นผลกระทบจากกระแสโลกาภิวัตน์ โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวในอำเภอขุนยวม เพื่อให้มีแหล่งท่องเที่ยวเพิ่ม นอกเหนือจากทุ่งบัวตองซึ่งมีระยะเวลาที่จำกัดในช่วงฤดูหนาว พิพิธภัณฑ์แห่งนี้แรกเริ่มมีการรวบรวมสะสมสิ่งของสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งเป็นความสนใจส่วนตัวของพันตำรวจโทเชิดชาย ชมธวัช ระหว่างดำรงตำแหน่งที่สถานีตำรวจภูธรอำเภอขุนยวม ตั้งแต่ พ.ศ. 2538 และได้จัดตั้งเป็นพิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ในอาคารส่วนหนึ่งของศูนย์วัฒนธรรมอำเภอขุนยวม (คือที่ตั้งปัจจุบัน) ซึ่งเป็นพื้นที่ฝั่งศพเดิมของทหารญี่ปุ่น เมื่อสร้างขึ้นแล้วมีปัญหาเรื่องขาดสิ่งของจัดแสดงภายในอาคาร โดยนายอำเภอขุนยวมในขณะนั้นก็ได้เห็นควรให้ใช้พื้นที่อาคารเพื่อจัดทำพิพิธภัณฑ์ มีพิธีเปิดอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 9 พฤศจิกายน พ.ศ. 2539 จนกระทั่งปี พ.ศ. 2543 มีสิ่งของประมาณ 1,000 ชิ้น นอกเหนือจากโบราณวัตถุสมัยสงครามโลกแล้ว ก็มีโบราณวัตถุจำพวกภาชนะดินเผาสมัยล้านนา และวัตถุชาติพันธุ์ที่ได้รับการบริจาคจากชาวบ้านหลายชิ้นปะปนอยู่ด้วย (เชิดชาย ชมธวัช 2555ก) การดำเนินงานระยะแรกอยู่ภายใต้การดูแลของอำเภอขุนยวม

เมื่อปี พ.ศ. 2542 มีโครงการศึกษาเชิงอนุรักษ์แหล่งฝั่งศพทหารญี่ปุ่น สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 จังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยบริษัท เฌอ กรีน ได้ออกแบบภูมิทัศน์รอบๆ และเป็นผู้สร้างวิดิทัศน์ความรักระหว่างทหารญี่ปุ่นกับสาวไทใหญ่ อันทำให้ชื่อเสียงของป่าแก่วังดังทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ ภายใต้การควบคุมงานของสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่ กรมศิลปากร โดยได้รับงบประมาณสนับสนุนจากมูลนิธิเอโตะ ประเทศญี่ปุ่น ต่อมา มีการปรับปรุงอาคารและเปลี่ยนการจัดแสดงใหม่ในปี พ.ศ. 2549 และภายหลังมีการเปลี่ยนผู้ดูแลอาคารให้อยู่ภายใต้การดูแลของเทศบาลตำบลขุนยวมแทน

ในปี พ.ศ. 2552 มีโครงการปรับปรุงพิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ 2 โดยจังหวัด เทศบาล ตำบลขุนยวม และสมาคมมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น ที่มีแผนพัฒนาให้ขุนยวมเป็นเมืองญี่ปุ่น (Little Japan) และการออกแบบอาคารใหม่ แต่ถูกต่อต้านโดยชุมชนท้องถิ่นที่คัดค้านนโยบายของ ฝ่ายบริหารเทศบาล ดังรายงานข่าวที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์มติชน วันที่ 21 มิถุนายน พ.ศ. 2552 และรายงานข่าวของเนชั่นทันข่าว เมื่อวันที่ 2 กรกฎาคม พ.ศ. 2552 จึงขอความช่วยเหลือจากสื่อต่างๆ และมูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์มาช่วยจัดเวทีประชาพิจารณ์ “คนขุนยวม กับประวัติศาสตร์และการจัดการมรดกวัฒนธรรมท้องถิ่น” เมื่อวันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ. 2552 (ปกรณ์ คงสวัสดิ์ 2552) ต่อมาได้ขอยุติในเรื่องของรูปแบบอาคารให้สร้างเป็นอาคารแบบ ไทยใหญ่ และเมื่อพิพิธภัณฑ์เปิดอย่างเป็นทางการใน พ.ศ. 2555 ภายในให้มีการจัดแสดงเนื้อหา ที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมไทยใหญ่ด้านล่าง และการจัดแสดงโบราณวัตถุสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 จัดแสดงข้างบน (เทศบาลตำบลขุนยวม 2556)

ทางเข้าของอาคารพิพิธภัณฑ์เดิมมีซากรถเก่าจัดแสดงกลางแจ้งหลายคัน มีการจัดแสดงโดยยกไปวางกลางแจ้งไว้บนหลังคาอาคารหน้าพิพิธภัณฑ์ ส่วนการจัดแสดงภายใน พิพิธภัณฑ์เน้นแสดงสิ่งของที่มิเก็บรวบรวมอยู่ในพิพิธภัณฑ์มากกว่าการนำเสนอเนื้อหา เนื้อหา ความรู้บางส่วนเกี่ยวกับเหตุการณ์ถูกถ่ายทอดในรูปแบบของวีดิทัศน์ (สันนิษฐานว่ามีการจัดทำประมาณปี พ.ศ. 2549) มีจุดประสงค์ที่เน้นความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างคนไทยและทหารญี่ปุ่น ผ่านการบอกเล่าเรื่องของความรักของยายแก้ว จันทลีมา กับนายทหารญี่ปุ่นสิบเอกฟูงูตะ เมื่อเปลี่ยนแปลงการจัดแสดง สิ่งของที่เป็นของพื้นบ้านก็ถูกนำมาเก็บในอาคารที่ใช้เป็นคลังเก็บ โบราณวัตถุชั่วคราว

สำหรับการจัดการความรู้ พันตำรวจโทเชิดชาย ชมธวัช ได้เรียบเรียงเนื้อหาบางส่วน และเขียนเป็นเอกสารขึ้นมา เพื่อเป็นเอกสารประกอบการนำชมพิพิธภัณฑ์ นอกจากนี้ยังมี ลุงจอร์จียะ อุประ ซึ่งเป็นชาวขุนยวมที่มีชีวิตอยู่ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นผู้ดูแลและเป็น ผู้นำชมหรือถ่ายทอดความรู้ผ่านประสบการณ์ส่วนตัวภายในพิพิธภัณฑ์ ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าเป็น บุคคลที่มีส่วนสำคัญและสร้างเสน่ห์ให้กับพิพิธภัณฑ์เล็กๆ แห่งนี้เป็นอย่างยิ่ง แต่ในปัจจุบันลุง จอร์จียะไม่ได้ทำหน้าที่นี้แล้ว

อย่างไรก็ดี ข้อที่น่าสังเกตจากการจัดแสดงในอาคารพิพิธภัณฑ์เดิมคือ ขาดป้ายอธิบาย ความหมายของสิ่งของว่าเป็นอะไร รวมทั้งเนื้อหาหลักของเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ และ

การอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างคนขุนยวมกับเหตุการณ์สมัยสงครามจากมุมมองของคนท้องถิ่นในภาพรวม (ปัจจุบันมีการเปลี่ยนรูปแบบการจัดแสดงและเนื้อหาใหม่ ควบทความของชีวิตชีวนุญเกียรติ ในวารสารสังคมวิทยามานุษยวิทยาดับเดียวกันนี้ประกอบ)

เส้นทางสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2

สำหรับเส้นทางสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่อยู่ในความสนใจของหน่วยงานต่างๆ ซึ่งมีแผนพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว คือเส้นทางต่อแพ-ห้วยตันนุ่น มีระยะทางทั้งสิ้นประมาณ 13 กิโลเมตร ใช้เวลาในการเดินแบบไม่ค้างคืน 1 วัน และค้างคืนประมาณ 2 วัน

ถนนสายประวัติศาสตร์ที่ผ่านหมู่บ้านต่อแพ-ห้วยตันนุ่น อยู่ในพื้นที่ของบ้านต่อแพ บ้านแม่เงา บ้านประตูเมือง บ้านห้วยตันนุ่นในเขตการปกครองของ อบต.แม่เงา และบ้านเมืองปอนในเขตการปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) เมืองปอน

ร่องรอยที่สำคัญที่ปรากฏอยู่ตามเส้นทางคือ ถนนดินอัด หนุดเสาโทรเลข สะพานไม้ ชากโลหะเหล็กที่เป็นชิ้นส่วนของรถยนต์ซึ่งเหลืออยู่น้อยมาก เมื่อเปรียบเทียบกับเรื่องเล่าที่กล่าวถึงจำนวนทหารญี่ปุ่นที่ถอยทัพมาพร้อมกับรถยนต์ สัมภาระ และสิ่งของต่างๆ ส่วนใหญ่ถูกขนย้ายจากตำแหน่งเดิม บางส่วนถูกนำมาเก็บไว้ที่พิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ที่อำเภอขุนยวม

ค่ายสำคัญของทหารญี่ปุ่นระหว่างเส้นทางมีทั้งหมด 5 ค่ายสำคัญ คือค่ายห้วยตันนุ่น ค่ายน้ำยวม ค่ายห้วยปลามุงในเขตบ้านห้วยตันนุ่น และบ้านเมืองปอน ซึ่งเป็นค่ายทหารขนาดใหญ่ ค่ายห้วยทรายขาวในเขตบ้านเมืองปอน และวัดต่อแพในเขตบ้านต่อแพ ซึ่งได้ถูกศาลาถูกใช้เป็นสถานพยาบาล (เฉอ กรีน 2542, 54)

สุสานที่สำคัญตามเส้นทางโครงการดูกลีขานี้มี 4 แห่ง คือ สุสานห้วยตันนุ่น ที่บ้านห้วยตันนุ่น ตำบลแม่เงา สุสานห้วยน้ำยวม และสุสานห้วยปลามุง ตำบลแม่เงา และสุสานวัดต่อแพ ที่บ้านต่อแพ ตำบลแม่เงา (เฉอ กรีน 2542, 116-118)

นอกจากนี้ จากการเดินสำรวจของทีมวิจัยด้านโบราณคดี (รัตมี ชูทรงเดช และคณะ 2550; 2552; 2553; รัตมี ชูทรงเดช (บรรณาธิการ) 2555) พบว่าสิ่งแวดล้อมตามเส้นทางเป็นป่าเต็งรัง สลับกับป่าไผ่ เส้นทางตัดตามทางเดินเก่าที่ขนานไปกับลำห้วยและอ้อมภูเขา

ในระดับความสูงที่เกือบหรือบางครั้งเป็นยอดเขาที่สามารถมองเห็นภูมิประเทศได้โดยรอบ พื้นที่ซึ่งเลือกเป็นค่าย มีลักษณะเป็นลานตะพักระดับต่ำ ที่มีพื้นที่ราบกว้างขวางพอที่จะพักได้เป็นจำนวนมาก ทศนียาพระหว่างทางมีความงดงามและเดินได้สะดวกเป็นทางราบไม่สูงชัน ทำให้สามารถเดินได้นาน แต่ระยะทางก็จะอ้อมและไกลกว่าการเดินทางตามร่องน้ำที่ตัดลงมาจากยอดเขา ซึ่งชาวบ้านใช้เดินเป็นทางลัด ปัจจุบันเส้นทางสายประวัติศาสตร์ยังเห็นค่อนข้างชัดเจน และอยู่ในสภาพสมบูรณ์ แต่บางช่วงก็พังทลายจากน้ำเซาะหรือการพังทลายของหน้าดิน เส้นทางสมัยสงครามโลกนี้ ยังไม่มีการจัดการโดยหน่วยงานใดๆ อย่างจริงจัง มีเพียงการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวแต่ก็ยังไม่มีความปลอดภัยและแผนการดำเนินงานที่ชัดเจน ต่อเนื่อง (รมย์ กนิษฐานนท์ 2555)

บทวิเคราะห์ “ซาก” สงครามโลกที่คืนชีวิต

ก่อนที่จะพิจารณาว่า “ใครเป็นเจ้าของ และควรเป็นผู้จัดการมรดกวัฒนธรรม สงครามโลกครั้งที่ 2” ผู้เขียนขอสะท้อนความคิดในประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการกับจัดการมรดก วัฒนธรรมประเภทพิพิธภัณฑ์ ได้แก่ ชื่อของอาคารเก็บโบราณวัตถุและวัตถุชาติพันธุ์ อาคารเก่า-ใหม่ที่เปลี่ยนแปลงกับคุณค่าต่อชุมชน วัตถุพิพิธภัณฑ์และการจัดแสดง และวิถีทัศน์เรื่องของยายแก้ว

ชื่อนั้นสำคัญไฉน?

ในที่นี้ ผู้เขียนขอทำความเข้าใจถึงความหมายที่แตกต่างกันระหว่างคำว่า “พิพิธภัณฑ์ สงครามโลกครั้งที่ 2” และ “อนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น” ว่ามีความหมายอย่างไร ทั้งนี้ระหว่างที่ทำงานวิจัยในพื้นที่ มีกระแสของการจะปรับปรุงพิพิธภัณฑ์ใหม่และเปลี่ยนชื่อ ผู้เขียนและทีมวิจัยได้จัดการเสวนาเรื่อง “อนุสรณ์สถานไทย-ญี่ปุ่น ‘ใหม่’ ใครกำหนด?” เมื่อวันที่อาทิตย์ที่ 17 พฤษภาคม พ.ศ. 2552 ที่วัดม่วยต่อ จึงได้เสวนาร่วมกับชุมชนในเทศบาลเมืองของชื่อและความหมาย (ศิริลักษณ์ กันทศรี 2552, 143-152)

ในส่วนของการนิยาม “พิพิธภัณฑ์สถาน” หมายถึง สถานที่เก็บรวบรวมหรือสะสมสิ่งของให้เป็นระเบียบ จัดแสดง และมีการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับสิ่งของเพื่อให้เกิดความรู้และ

เป็นประโยชน์ต่อการศึกษา (จิรา จงกล 2521, 2) ในขณะที่ “อนุสรณ์สถาน” หมายถึง เครื่องเตือนใจและระลึกถึงวีรชนที่เสียสละเพื่อชาติ เช่น การสร้างอนุสรณ์สถานแห่งชาติ บนถนนวิภาวดีรังสิต อนุสรณ์สถานวีรชน 14 ตุลาคนที่สี่แยกคอกวัว อนุสรณ์สถานสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่จังหวัดกาญจนบุรี เป็นต้น มีอนุสรณ์สถานอีกประเภทคือ อนุสรณ์สถานเครื่องหมายทางประวัติศาสตร์ หมายถึง การสร้างเครื่องหมายให้เป็นหลักฐานในทางประวัติศาสตร์ เช่น อนุสรณ์สถานเครื่องหมายประวัติศาสตร์สงครามมหาเอเชียบูรพาที่บางปู จังหวัดสมุทรปราการ (สายหยุด เกิดผล 2550, 271-276)

ดังนั้น การเรียกชื่อสถานที่เก็บมรดกวัฒนธรรมสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่อำเภอขุนยวม จึงมีความหมายที่แตกต่างกันระหว่างชื่อเรียกว่า “พิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ 2” กับ “อนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น” เพราะ “พิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ 2” หมายถึง สถานที่เก็บรวบรวม จัดแสดง และให้ความรู้แก่สาธารณชนเกี่ยวกับเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ส่วน “อนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น” หมายถึง เครื่องหมายที่แสดงถึงมิตรภาพที่ติดระหว่างไทยกับญี่ปุ่น ซึ่งอาจไม่จำเป็นต้องเป็นสัญลักษณ์ทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับสงครามโลกครั้งที่ 2 เสมอไปได้ ผลการประชุมว่าด้วยเรื่องความหมายและชื่ออาคารเก็บโบราณวัตถุส่งผลกระทบต่อความร่วมมือของชุมชนในเขตเทศบาลขุนยวมในการแสดงความเห็นเกี่ยวกับเรื่องการก่อสร้างอาคารใหม่ในเวลาต่อมา

อาคารเก่า-ใหม่

หากพิจารณาถึงมูลเหตุ การจัดตั้งพิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งเขียนโดยพันตำรวจโทเชิดชาย ชมธวัช (2555ก) สอดคล้องกับการให้สัมภาษณ์ของจอร์จ อุประ (นุชนางค์ ชุมดี 2552, 115) จะเห็นว่ามีความชัดเจนเกี่ยวกับการก่อตั้งสถานที่แห่งนี้ คือเพื่อรวบรวมสิ่งของที่เกี่ยวข้องกับสงครามโลกครั้งที่ 2 และเพื่อพัฒนาให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวแห่งใหม่ในอำเภอขุนยวม ซึ่งก็เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงของอำเภอขุนยวมและจังหวัดแม่ฮ่องสอนในเวลาต่อมา อันเป็นการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจและสังคมให้กับอำเภอขุนยวมเป็นอย่างยิ่ง เพราะแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญไม่ว่าจะอำเภอปายหรือจังหวัดแม่ฮ่องสอนก็ยังไม่สามารถจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ได้ ประกอบการมีถนนประวัติศาสตร์ที่หลงเหลือหลักฐานที่ชัดเจนมากกว่าอำเภอใดๆ มรดกสงครามโลกครั้งที่ 2 จึงถือว่าเป็น “จุดขาย” และเป็น “ต้นทุน” ทางวัฒนธรรมที่สำคัญของอำเภอขุนยวมทีเดียว

ดังที่กล่าวไว้แล้วว่า ปัจจุบันพิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ 2 อยู่ภายใต้การดูแลของเทศบาลตำบลขุนยวม และมีแผนการพัฒนาปรับปรุงขยายพื้นที่พิพิธภัณฑ์ใหม่ โดยเลือกสถานที่ข้างๆ อาคารเดิม ซึ่งปัจจุบันเป็นสนามกีฬาประจำอำเภอ นายศักดิ์ชัย สุภาษา นายกเทศมนตรีตำบลขุนยวม กล่าวถึงแผนการเตรียมความพร้อมในอำเภอขุนยวมในการรองรับโครงการพัฒนาการก่อสร้างอนุสรณ์สถานฯ เป็นแหล่งเรียนรู้เทคโนโลยีเป็นแหล่งมิตรภาพ และเป็นสถานที่ท่องเที่ยวตัวอย่างที่เป็นความร่วมมือระหว่างชาวบ้าน หน่วยงานท้องถิ่นและนักวิชาการ โดยในด้านการเตรียมความพร้อมเพื่อรองรับการท่องเที่ยว ได้มีการเตรียมความพร้อมเรื่องสถานที่ คน ทุนทางเศรษฐกิจ ได้แก่ ในด้านสถานที่ครอบคลุมโครงการก่อสร้างอนุสรณ์สถาน ที่จะดำเนินการให้เสร็จภายในปี พ.ศ. 2555 และโครงการก่อสร้างสถานที่พักรับรองนักท่องเที่ยวด้านการเตรียมคน ทางเทศบาลเปิดสอนอบรมภาษาอังกฤษและญี่ปุ่นให้กับพนักงานและผู้สนใจ โดยได้รับความร่วมมือจากอาจารย์วิทยาลัยชุมชนและอาจารย์อาสาชาวญี่ปุ่น และด้านทุนทางเศรษฐกิจ ได้มีการประสานงานกับทางธนาคารหรือแหล่งทุนดอกเบี้ยราคาถูกสำหรับชาวบ้านที่ต้องการทำโฮมสเตย์หรือธุรกิจท่องเที่ยวอื่นๆ (ศิริลักษณ์ กันทศรี 2552, 143-152) แต่ต่อมาได้มีความขัดแย้งทางด้านความคิดเห็นเกี่ยวกับสถานที่จัดสร้างภายในชุมชนดังได้กล่าวไปข้างต้น จนเทศบาลต้องปรับแผนงานใหม่เป็นไปตามความต้องการของชุมชนในที่สุด

ประเด็นที่น่าสนใจคือข้อขัดแย้งในเรื่องการจัดสถานที่แห่งใหม่ สะท้อนให้เห็นว่าทั้งชุมชนและเทศบาลให้ความสนใจกับประเด็นคุณค่าทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีน้อยมาก โดยเฉพาะความรู้เกี่ยวกับสงครามโลกครั้งที่ 2 ภายในอำเภอขุนยวมและการให้คุณค่าเกี่ยวกับสิ่งของที่มีอยู่ในห้องจัดแสดงปัจจุบัน เนื้อหาของข้อขัดแย้งเป็นเรื่องกายภาพหรือสถานที่/การก่อสร้างและวัตถุหรือรูปแบบอาคารแทบทั้งสิ้น ในที่สุดชุมชนได้ข้อสรุปเรื่องรูปแบบอาคารที่เป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบไทใหญ่ และต่อรองให้มีเนื้อหาอัตลักษณ์ของวัฒนธรรมของไทใหญ่ภายในอาคาร เพื่อให้เห็นวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของคนท้องถิ่น ซึ่งผู้เขียนก็เห็นด้วยกับแนวคิดนี้

หากจะวิเคราะห์ตามข้อเท็จจริงที่ปรากฏ ต้องยอมรับว่าพิพิธภัณฑ์หรืออนุสรณ์สถานแห่งนี้ไม่ได้มีคุณค่าทางจิตวิญญาณที่เชื่อมโยงกับชาวขุนยวม ในฐานะที่เป็นมรดกตกทอดทางวัฒนธรรมโดยตรงเลย หากแต่เป็นของ “วัฒนธรรมของทหารญี่ปุ่น” ประกอบกับการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ในตอนแรกเป็นการดำเนินการโดยส่วนราชการและองค์กรท้องถิ่น ทำให้ชุมชนไม่มีส่วนร่วมในการเป็นเจ้าของพิพิธภัณฑ์/อนุสรณ์สถาน เราแทบจะไม่มีความรู้เลยว่า “คนและ

วัฒนธรรมไทใหญ่” เป็นอย่างไรในช่วงสงคราม เนื่องจากมีเส้นแบ่งที่ชัดเจนระหว่างชาวบ้านกับเทศบาล ดังปรากฏจากคำสัมภาษณ์ของชุมชนที่เข้าร่วมเวที “ตามรอยอดีตขุนยวมจากเรื่องเล่าชุมชน” เมื่อวันที่ 25 ตุลาคม พ.ศ. 2551 ที่ผู้นำท้องถิ่น ปราชญ์ชาวบ้าน และผู้อาวุโสได้เล่าว่าไม่เคยเข้ามาชมภายในพิพิธภัณฑ์/อนุสรณ์สถานฯ ตั้งแต่มีการเปิดครั้งแรก และบางคนเห็นของที่ตนบริจาคก็รู้สึกดีใจมากที่ของยังอยู่และได้รับการเก็บรักษาไว้ จากการสังเกตการพบปะว่าผู้อาวุโสทุกคนใช้เวลาอย่างมากในการเยี่ยมชม และมีความสุขในการได้พูดคุยแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของกันและกันจนพลบค่ำ (ศิริลักษณ์ กัณฑศรี 2552, 137-142)

ดังนั้น เราจำเป็นต้องยอมรับว่าสถานที่แห่งนี้เป็นเพียงแหล่งท่องเที่ยวหรือสินค้าทางวัฒนธรรมแห่งหนึ่งในอำเภอขุนยวมเท่านั้น หากได้เป็นศูนย์รวมทางจิตวิญญาณหรือมีความผูกพันที่แนบแน่นกับชุมชนไม่ เพราะขาดข้อมูลประวัติศาสตร์บอกเล่าความทรงจำของชุมชนที่เป็นพยานบุคคลที่ยังคงมีชีวิตที่มีประสบการณ์ร่วมสมัยก็เริ่มล้มหายตายจากไปทีละคน ซึ่งปัจจุบันเหลืออยู่ไม่กี่คน คนรุ่นปัจจุบันบ้างก็สนใจ บ้างก็ไม่สนใจกับเรื่องเหล่านี้เลย จึงทำให้คุณค่าในเชิงจิตวิญญาณและทางสังคมน้อยกว่าคุณค่าทางเศรษฐกิจ

ผู้เขียนคิดว่าการจัดการมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ที่เป็นเรื่องความทรงจำประสบการณ์บุคคล ควรมีหน่วยงานในท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานท้องถิ่น เช่น เทศบาล ขุนยวม และหน่วยงานการศึกษา เช่น วิทยาลัยชุมชนแม่ฮ่องสอน หน่วยการศึกษาขุนยวม หรือหน่วยงานภายนอก เช่น มูลนิธิ นักวิจัย มหาวิทยาลัย ฯลฯ ควรดำเนินการบันทึกประวัติศาสตร์ความทรงจำนี้ในรูปแบบวิธีทัศน์และเอกสารอย่างต่อเนื่อง ไม่ใช่หยุดการดำเนินงานเมื่อการก่อสร้างแล้วเสร็จ ทั้งนี้ เพื่อเป็นจดหมายเหตุของประวัติศาสตร์ชุมชนต่อไป ซึ่งจะทำให้พิพิธภัณฑ์/อนุสรณ์สถานฯ แห่งนี้มีชีวิตชีวา มีความหมายต่อชุมชนปัจจุบัน และเป็นคลังความรู้ของสาธารณะต่อไป ข้อมูลเหล่านี้สามารถหมุนเวียนนำเสนอและจัดแสดงได้ คนรุ่นใหม่ภายในชุมชนจะกลับมาเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์/อนุสรณ์สถานฯ เพื่อรำลึกถึงปู่ย่าตายายของพวกเขา ทำให้สถานที่แห่งนี้ได้ทำหน้าที่เป็นแหล่งเรียนรู้นอกห้องเรียนที่ใกล้ชิดกับคนในชุมชนและนอกชุมชนเป็นอย่างดี (Farrell 2011, Stone 2011)

วัตถุพิพาท: เรื่องจริงผ่านการจัดแสดง

ประเด็นสำคัญประการหนึ่งที่ถูกละเลยในพิพิธภัณฑ์/อนุสรณ์สถานฯ คือการจัดแสดง การจัดเก็บ และการอนุรักษ์โบราณวัตถุภายใน/ภายนอก พิพิธภัณฑ์/อนุสรณ์สถานฯ

การจัดแสดงที่นำขากสิ่งของสมัยสงครามโลกมาจัดแสดง มีการจัดจำแนกตามประเภทของการใช้งาน พร้อมกับเขียนคำอธิบายกำกับสั้นๆ ว่าเป็นสิ่งของอะไร ทั้งสิ่งของเหล่านี้มีคุณค่าในฐานะประจักษ์พยานของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น แม้จะเป็นระยะเวลาสั้นๆ ก็ตาม แต่ประวัติ ที่มา และเรื่องราวของสิ่งของไม่ได้รับความสนใจที่จะศึกษาค้นคว้าอย่างจริงจัง สิ่งของเหล่านี้ได้มีการเก็บรวบรวมโดยชาวบ้านและพันตำรวจโทเชิดชาย ชมธวัช ตามสถานที่ทางประวัติศาสตร์ต่างๆ ในอำเภอขุนยวม มีเพียงพันตำรวจโทเชิดชาย ชมธวัช ที่ได้ค้นคว้าด้วยตนเองและเขียนเป็นหนังสือออกมาเผยแพร่ เนื่องจากมีความสนใจและเป็นนักสะสม ข้อมูลที่เขียนได้ถูกนำไปใช้อ้างอิงประกอบการจัดแสดง (เชิดชาย ชมธวัช 2555ก) อย่างไรก็ตาม ข้อมูลเหล่านี้เป็นการเขียนต่างกรรมต่างวาระ ตามความสนใจของผู้เขียน ไม่ได้ถูกเขียนจากการวางโครงร่างของการจัดแสดงเป็นสำคัญ ดังนั้นจึงถูกเลือกใช้ข้อความบางส่วน เป็นคำบรรยายสิ่งของ ความถูกต้องของคำอธิบายสิ่งของไม่ได้รับความสนใจจากผู้จัดทำนิทรรศการ เช่น รถยนต์บางคันที่จัดแสดงหน้าอนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น เป็นรถที่ผลิตในประเทศสหรัฐอเมริกาในปี ค.ศ. 1950 ซึ่งเป็นเวลาที่สงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดไปแล้ว หรืออาวุธปืนที่จัดแสดงไว้ ไม่ได้มีอายุอยู่ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 และไม่ใช่ปืนของทหารญี่ปุ่นทั้งหมด เช่น มีปืนยาวจากสเปน ซึ่งเป็นที่รู้จักในชื่อปืน CETME² ปืนคาบดาดบิลลา และปืนไทยประดิษฐ์ ปะปนอยู่ด้วย (วอภัญญา ณ หนองคาย 2555) การจัดแสดงที่ไม่คำนึงถึงความถูกต้องของความรู้ อาจจะสร้างความเข้าใจผิดให้กับผู้เข้าชมได้ วัตถุพิพาทจึงเป็นเพียงเศษซากของเก่าที่ไม่มีความหมายอะไร ผู้ชมไม่อาจจะสัมผัสเรื่องราวเบื้องหลังได้อย่างลึกซึ้ง

² เรียกตามอักษรย่อของผู้ผลิต ที่เป็นหน่วยงานด้านการออกแบบและพัฒนาของรัฐบาลสเปน (Centro de Estudios Técnicos de Materiales Especiales หรือ Center for Technical Studies of Special Materials ในภาษาอังกฤษ).

ในส่วนเนื้อหาของการจัดแสดง ผู้เขียนคิดว่าจำเป็นต้องใช้ข้อมูลพื้นฐานจากการวิจัยเพื่อช่วยฉายภาพรวมบริบทของสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่เกี่ยวข้องกับโลก เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประเทศไทย จังหวัดแม่ฮ่องสอน และอำเภอขุนยวม ดังนั้น การนำเสนอวัตถุพิพิธภัณฑ์ ป้ายนิทรรศการ การใช้แผนที่ประกอบ จำเป็นต้องมีเนื้อหาประวัติศาสตร์สงครามโลกครั้งที่ 2 โดยสังเขป ประกอบกับความทรงจำ สิ่งของที่จัดแสดงควรอธิบายว่าคืออะไร หน้าที่การใช้งานอย่างไร หากทราบตำแหน่งที่พบควรระบุในแผนที่ภาพรวม และใครคือบุคคลที่เกี่ยวข้องที่เก็บสิ่งของเหล่านี้ ควรมีบทสัมภาษณ์ความทรงจำของผู้บริจาค ซึ่งจะช่วยเพิ่มคุณค่าและความหมายกับสิ่งของที่จัดแสดง ข้อมูลการสำรวจทางโบราณคดีและคำสัมภาษณ์พยานบุคคลเป็นสิ่งที่ตรวจสอบยืนยันบริบทของวัตถุพิพิธภัณฑ์ เช่น หมุด หรือสายไฟ ถ้ามีรูปประกอบของเสาโทรเลขที่ปักบนต้นไม้รายทาง บริเวณเส้นทางต่อแพ-ห้วยต้นนุ่น หรือการเปรียบเทียบเครื่องแต่งกายหมวก เครื่องหมาย ของทหาร จะช่วยแยกแยะระหว่างนายทหาร พลทหาร และหน่วยได้ นอกจากนี้ สิ่งของบางประเภทที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับสงคราม แต่เป็นส่วนตัวที่นายทหารญี่ปุ่นนำติดตัวมาด้วย เช่น เครื่องรางที่ทำจากกระดูกและผ้า ขวดเหล้าสาเก ขูดน้ำชา เครื่องถ้วยชามลายคราม เนื้อละเอียดของญี่ปุ่นที่ใช้สำหรับล้างหน้า ถ้วยทานอาหารสำหรับนายทหาร สะท้อนเรื่องราวทางวัฒนธรรมและความเป็นมนุษย์ของทหารญี่ปุ่นได้ และไม่ควรละเลยมิติที่สะท้อนให้เห็นคนต่างวัฒนธรรม เช่น การนำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์กับชาวบ้านมักสะท้อนออกมาในแง่บวกและโรแมนติก ในขณะที่คำสัมภาษณ์ของชาวบ้านในช่วงต้นได้เล่าถึงชาวบ้านไปลักขโมยม้าของทหารญี่ปุ่น ควรสะท้อนภาพสองด้านโดยเปิดโอกาสให้ผู้ชมเป็นผู้ตีความเอง รายละเอียดจากสิ่งของเหล่านี้จะสร้างภาพที่ชัดเจนและให้พื้นที่กับผู้เข้าชมในการเลือกรับสารจากผู้จัดมากขึ้น

ปัญหาเรื่องการจัดทำทะเบียน โบราณวัตถุที่ถูกเก็บไว้มีจำนวนมากที่เคลื่อนย้ายจากอาคารเดิมมาสู่อาคารใหม่เมื่อปี พ.ศ. 2555 มีมูลค่าและคุณค่าทางโบราณคดีที่สูงมาก ปัจจุบันยังไม่ทราบประเภท จำนวนที่แน่นอนว่าเหลืออยู่ที่ขึ้น และมีการจัดเก็บที่ไหน จากการตรวจสอบทะเบียนโบราณวัตถุเดิมในห้องจัดแสดงเดิม โดย วอภัญญา ณ หนองคาย (2556, 281) พบว่ามีสิ่งของร่วมสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นจำนวนทั้งสิ้น 792 ชิ้น (ไม่นับโบราณวัตถุและวัตถุชาติพันธุ์ที่ได้รับบริจาคจากชาวบ้าน) และมีการจัดทำทะเบียนหมายเลขสิ่งของที่เป็นทรัพย์สินของอนุสรณ์สถานฯ โดยเทศบาลตำบลขุนยวม สามารถนำมาแบ่งออกได้เป็น 6 ประเภท คือ 1) เครื่องใช้ส่วนตัวของนายทหารจำนวน 205 ชิ้น 2) อุปกรณ์การแพทย์จำนวน 9

ชั้น 3) ยุทธปัจจัยจำนวน 179 ชั้น 4) อุปกรณ์ช่างประเภทต่างๆ จำนวน 56 ชั้น 5) รถยนต์และชิ้นส่วนรถยนต์จำนวน 150 ชั้น และ 6) อาวุธประเภทต่างๆ จำนวน 193 ชั้น เมื่อตรวจสอบกับข้อมูลประวัติศาสตร์บอกเล่าในช่วงต้น สิ่งของที่ถูกนำมาเก็บไว้ในพิพิธภัณฑ์ถือว่ามีย่านน้อยมากเมื่อเปรียบเทียบกับพิพิธภัณฑ์สงครามอักษะและเชลยศึก พิพิธภัณฑ์ทางรถไฟไทย-พม่า พิพิธภัณฑ์อนุสรณ์สถานช่องเขาขาด ในจังหวัดกาญจนบุรี ผู้เขียนคิดว่ามีความจำเป็นที่จะต้องจัดทำระบบฐานข้อมูลของโบราณวัตถุและจัดทำทะเบียนใหม่ เพื่อให้การจัดเก็บมีความรัดกุมมากขึ้น ก่อนการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์โบราณวัตถุสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 จำนวนมากถูกนำไปขายที่เชียงใหม่และแปรสภาพไปหลอมขายเป็นจำนวนมาก (Niti Pawakapan 2001) โบราณวัตถุสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 มีมูลค่าในตลาดค้าโบราณวัตถุ จึงจำเป็นต้องสร้างความตระหนักในหน่วยงานที่รับผิดชอบดูแลเรื่องคุณค่าของโบราณวัตถุเพื่อป้องกันการสูญหายไป

การอนุรักษ์ การจัดแสดงที่ดำเนินการโดยท้องถิ่นมักพบปัญหาหลักคือการเสื่อมสภาพของโบราณวัตถุ วัตถุพิพิธภัณฑ์และโบราณวัตถุภายในอาคารประสบปัญหาจากความร้อนและความชื้น ทำให้เกิดเชื้อรา สนิม การเปราะแตกหัก โดยเฉพาะซากรถที่ถูกนำไปจัดแสดงในที่โล่งด้านหน้าพิพิธภัณฑ์ เกิดการผุพังจากการตากแดดตากฝน ไม่ซ้ารดูแลนี้คงจะผุพังเป็นผลจากการกีดกันของสนิมเหล็ก ดังนั้น การอนุรักษ์วัตถุพิพิธภัณฑ์จึงเป็นเรื่องเร่งด่วนอีกหนึ่งเรื่องที่ต้องคำนึงถึง

วิดิทัศน์: ชีวิตจริงที่ขายได้

ยายแก้ว: ภาพตัวแทนความจริงของ “มิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น”

เรื่องราวชีวิตของยายแก้ว จันทลีมา ได้ถูกหยิบยกมาสร้างเป็นเรื่องวิดิทัศน์เพื่อแสดงให้เห็นถึงมิตรภาพระหว่างคนไทยกับทหารญี่ปุ่น ถูกผลิตประมาณ พ.ศ. 2549 ได้กลายเป็นตำนานเล่าขานของเรื่องความรักระหว่างทหารญี่ปุ่น “โกโบริ” กับสาวไทใหญ่ ฉบับขุนยวม ที่เป็นเรื่องของสิบเอกฟูกูตะ นายทหารช่างเครื่องยนต์ประจำหมวดร้อยโททานะคะ กับนางสาวแก้ว จันทลีมา วัย 17 ปี ที่พบกันที่วัดโพธาราม ซึ่งเป็นที่พักทหารญี่ปุ่นขณะนั้น นางสาวแก้วไปขายขนมและอาหารการกินที่ค่ายทหาร หลังสงครามฟูกูตะแต่งงานอยู่กับแก้ว เปลี่ยนชื่อเป็น “สามแป้” มีลูกชาย 2 คน จนปี พ.ศ. 2495 ทางกรมไทยสืบทราบว่ามีทหารญี่ปุ่นหลง

ในสมัยก่อน-ระหว่าง-หลังสงครามเป็นอย่างไรวัฒนธรรมไทใหญ่ ส่งผลอย่างไรต่อทหารญี่ปุ่นหรือไม่ หรือมีวัฒนธรรมญี่ปุ่นที่ตกทอดหลงเหลืออยู่จนกลืนเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่นบ้างหรือไม่ คนไทใหญ่และคนกะเหรี่ยง หรือกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ มีประสบการณ์เกี่ยวกับสงครามที่เหมือนกันหรือไม่ ผู้เขียนคิดว่าหากมีเรื่องของคนที่ท้องถิ่นเหล่านี้อยู่ในพิพิธภัณฑ์ก็จะทำให้เกิดสำนึกร่วมในการเป็นเจ้าของ เพราะเขามีพื้นที่ภายในเพื่อบอกเรื่องราวให้กับผู้มาเยือนและเยาวชน พวกเขาเป็นปุชนิยบุคคลที่สำคัญที่ถ่ายทอดประวัติศาสตร์ของพื้นที่ซึ่งมีความสำคัญ “ระดับโลก” ให้กับอนุชนรุ่นหลัง และคนต่างบ้านต่างเมือง

การท่องเที่ยว: เส้นทางเดินทัพ สู่เส้นทางเศรษฐกิจอาเซียน

ปี พ.ศ. 2554 หน่วยจัดการศึกษาอำเภอขุนยวม วิทยาลัยชุมชนแม่ฮ่องสอน ได้ทำโครงการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน โดยเลือกพัฒนาเส้นทางสงครามโลกครั้งที่ 2 และได้ทำบันทึกข้อตกลงร่วมกันระหว่างองค์กรบริหารส่วนตำบลแม่เงา อำเภอขุนยวม วิทยาลัยชุมชนแม่ฮ่องสอน และโครงการสืบค้นและจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอยาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 3 โดยเตรียมความพร้อมให้กับชุมชนบ้านต่อแพเพื่อรองรับการท่องเที่ยว โครงการได้ร่วมพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเป็น 2 ประเภท คือแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ และแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ โดยใช้แนวคิดการท่องเที่ยวโดยชุมชน (community-based tourism) เป็นหลัก (รมย์ กนิษฐานนท์ 2555)

อย่างไรก็ดี จากการสังเกตการณ์ของผู้เขียนระหว่างลงพื้นที่และร่วมเวที มีหลายประเด็นที่ชวนขบคิด คือ

ก) ในการดำเนินการ ชาวบ้านส่วนใหญ่ในบ้านต่อแพซึ่งเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียไม่ได้มาเข้าร่วมเกี่ยวข้องในโครงการนี้ มีแต่คณะกรรมการการท่องเที่ยวประจำหมู่บ้านที่เป็นตัวแทนในการจัดการร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จึงทำให้การพัฒนาไม่ได้เกิดจากสำนึกร่วมของชุมชนทั้งหมด

ข) กิจกรรมการท่องเที่ยวไม่ได้เน้นความรู้เกี่ยวกับเส้นทางและความสำคัญของพื้นที่ซึ่งเป็นที่มาของการเกิดเส้นทางท่องเที่ยว ดังนั้นจึงไม่มีเนื้อหาความรู้เกี่ยวกับเส้นทาง โบราณวัตถุที่ร่ายทาง เช่น หมุดปักตามต้นไม้ ตามเส้นทาง และการสร้างสะพานที่ทหารญี่ปุ่นไม่ได้

ทำแบบง่าย แต่มีการสร้างที่มั่นคงแข็งแรง การเลือกเส้นทางขนานกับลำห้วยขนาดเล็ก รวมทั้ง การเลือกตำแหน่งที่ตั้งของค่ายที่เป็นที่โล่ง แต่ก็ปกคลุมด้วยต้นไม้เพื่อให้สามารถมองไม่เห็น จากทางอากาศ เป็นต้น เนื้อหาความรู้ทางวิชาการนี้สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับภูมิปัญญา เรื่องสมุนไพร การเดินป่า และวิถีชีวิตในป่าของชาวบ้านได้ ซึ่งจะทำให้เรื่องเล่าระหว่างทาง น่าสนใจมากสำหรับนักท่องเที่ยว

ค) ในแง่ของการอนุรักษ์โบราณวัตถุ เช่น ซากรถบรรทุก รถยนต์ที่ขึ้นสนิมที่อยู่ในกลางป่า ซึ่งเป็น “จุดขาย” ของเส้นทาง ยังไม่ได้รับความสนใจที่จะอนุรักษ์สภาพให้ดี เพราะหากตากแดด ตากฝนอีกไม่กี่ฤดูสภาพคงจะผุพังไปตามกาลเวลา และไม่มีมาตรการในการดูแลรักษาให้ดี ด้วยการปล่อยให้นักท่องเที่ยวขึ้นไปปีนป่ายถ่ายรูปตามอัธยาศัย ควรจัดทำหลังคาคลุมและกัน เขตถ่ายภาพด้านนอก แทนการให้เข้าไปนั่งถ่ายภาพเป็นหมู่คณะใหญ่ๆ บนรถ

และ ง) เส้นทางเดินทัพนี้ผ่านหลายหมู่บ้าน ได้แก่ บ้านต่อแพ บ้านเมืองปอน และบ้าน ห้วยต้นนุ่น ซึ่งอีกสองหมู่บ้านที่เป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียยังไม่ได้เข้าร่วมจัดการเส้นทางเดินทัพนี้ ร่วมกับหมู่บ้านต่อแพเลย ในอนาคตหากการท่องเที่ยวได้รับความนิยมและก่อเกิดรายได้ อาจ จะเกิดความขัดแย้งเรื่องการแข่งขันในการจัดการได้

ใครเป็นเจ้าของมรดกวัฒนธรรมสงครามโลกครั้งที่ ๒?

เราคงต้องวิเคราะห์ว่าผู้เกี่ยวข้องมีใครบ้าง สำหรับภาคีที่เกี่ยวข้องกับมรดกสงครามโลก ครั้งที่ 2 นั้นมีหลายกลุ่ม คือ ทหารญี่ปุ่น รัฐบาลญี่ปุ่นในฐานะของกลุ่มบุคคลที่เป็นเจ้าของซาก สิ่งของและเป็นผู้ทำให้เกิดร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดี ชุมชนขุนยวมในเขตพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับสถานที่และร่องรอยสมัยสงครามโลก ได้แก่ ชุมชนในเทศบาลขุนยวม ตำบลแม่เงา ตำบลเมืองปอน เทศบาลขุนยวม ในฐานะที่เป็นผู้ดูแลรักษานุสรณ์สถานไทย-ญี่ปุ่น อำเภอกุ ขุนยวมผู้รับผิดชอบอำเภอกุขยวมทั้งหมด จังหวัดแม่ฮ่องสอนผู้ซึ่งรับผิดชอบและดูแลพื้นที่อำเภอกุ ขุนยวม และสำนักศิลปากรที่ 6 เชียงใหม่ในฐานะผู้ดูแลมรดกวัฒนธรรมทางโบราณคดีของชาติ

หากเราพิจารณาลิทธิธรรมในการครอบครองมรดกสงครามโลกครั้งที่ 2 มีความซับซ้อน พอสมควร ไม่ว่าจะเป็นเรื่องใครเป็นเจ้าของเดิม เจ้าของในแง่ของกฎหมาย หรือในแง่การตีความ รัฐธรรมนูญ

จากข้อมูลทั้งเอกสารและโบราณวัตถุที่พบ เจ้าของที่แท้จริงของซากสิ่งของส่วนใหญ่ไม่ว่าจะเป็นข้าวของเครื่องใช้ อาวุธยุทโธปกรณ์ รถยนต์ เสว/หมุดโทรเลข เครื่องแต่งกาย โครงกระดูก สุสานต่างๆ เป็นต้น น่าจะเป็นคนญี่ปุ่นหรือรัฐบาลญี่ปุ่น ผู้ซึ่งนำสิ่งของเหล่านี้เข้ามาใช้ในระหว่างการอยู่ในประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. 2484-88 แต่ญี่ปุ่นเจ็บปวดกับการสูญเสียจนเป็นเรื่องที่ไม่อยากจดจำ และไม่ได้สนใจยืนยันสิทธินี้ นอกจากความพยายามในการค้นหาโครงกระดูกทหารญี่ปุ่นที่ถูกฝังตามรายทางของเส้นทางสงครามโลกนี้ เพื่อคืนโครงกระดูกให้กับญาติและส่งวิญญาณทหารเหล่านั้นให้ไปสู่ที่สุดติ

หากพิจารณาในแง่กฎหมาย ผู้ที่รับผิดชอบในการดูแลและเป็นเจ้าของซากมรดกวัฒนธรรมสงครามโลกครั้งที่ 2 คือสำนักงานศิลปากรที่ 6 กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ซึ่งถือว่าซากสิ่งของเหล่านี้เป็นทรัพย์สินของแผ่นดิน ภายใต้พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 (แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2535) และพื้นที่เส้นทางสงครามโลกครั้งที่ 2 ในส่วนที่เป็นป่าไม้ อยู่ภายใต้การดูแลของกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ภายใต้กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้ อาทิ พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 ดังนั้น เจ้าของก็คือรัฐ ทั้งกรมศิลปากรและกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืช ที่มีความรับผิดชอบร่วมกัน กระนั้นการแบ่งหน้าที่ขอบเขตอย่างชัดเจนของทั้งสองกรมยังเป็นปัญหา ยังไม่มีการดำเนินการใดๆ เพื่อประสานร่วมมือในการจัดการมรดกวัฒนธรรม

อย่างไรก็ดี ซากสิ่งของเหล่านี้ถูกทิ้งเกลื่อนกลาดในป่าเขาและหมู่บ้านต่างๆ ในอำเภอขุนยวม หลังจากญี่ปุ่นพ่ายแพ้ต่อฝ่ายสัมพันธมิตรเมื่อปี พ.ศ. 2488 เมื่อสิ่งของเหล่านี้อยู่ภายใต้ขอบเขตการปกครองของท้องถิ่นหรือหมู่บ้าน/ตำบล/อำเภอใด หากมองในแง่ของเจ้าของพื้นที่ก็น่าจะถือว่าเป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นนั้น แม้ว่าจะไม่มีความสัมพันธ์ที่สืบเนื่องกันทางสายโลหิตหรือวัฒนธรรม ดังนั้น ซากสงครามโลกก็น่าจะเป็นของชุมชนในอำเภอขุนยวม นอกจากนี้ มรดกวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ คือความทรงจำเกี่ยวกับสงครามโลก และปฏิสัมพันธ์ของชาวขุนยวมกับทหารญี่ปุ่นก็ถือว่าเป็นมรดกวัฒนธรรมของท้องถิ่น ความเป็นท้องถิ่นในที่นี้จะถือหลักของการปกครองเป็นหลักที่มีหน่วยการปกครองหลายระดับตั้งแต่จังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน

อาจกล่าวได้ว่า มรดกวัฒนธรรมสงครามโลกครั้งที่ 2 นี้ มีความซับซ้อนในแง่ของ “ความเป็นเจ้าของ” เพราะมีภาคีที่เกี่ยวข้องหลายภาคส่วน ดังนั้น การดำเนินการใดๆ โดยเฉพาะในส่วน of เส้นทางสงครามโลกนั้น จำเป็นจะต้องมีการหารือและระดมความคิดเห็นหลายฝ่าย แม้ว่าเจ้าของตามกฎหมายจะเป็นหน่วยงานของรัฐ แต่รัฐไม่ได้เห็นความสำคัญของเส้นทางนี้เป็นพิเศษ ดังนั้น ชุมชนที่เกี่ยวข้องไม่ว่าจะเป็นบ้านต่อแพ บ้านเมืองปอน และบ้านห้วยต้นนุ่น น่าจะมีส่วนในการเป็นเจ้าของร่วมกัน เพื่อให้ได้ข้อเสนอในการอนุรักษ์ ดูแลและการจัดการที่ยั่งยืน มีการแบ่งปันผลประโยชน์อย่างเท่าเทียมกัน ส่วนพิพิธภัณฑ์สงครามโลก แม้ว่าจะอยู่ภายใต้การดูแลของเทศบาล ชุมชนภายในอำเภอขุนยวมก็ย่อมมีสิทธิในการเป็นเจ้าของ และร่วมอนุรักษ์จัดการด้วยโดยเฉพาะการเนื้อหาการจัดแสดงที่เกี่ยวข้องกับบริบทของชุมชน

บทสรุป

การใช้ “อดีต” ของสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่อำเภอขุนยวม แสดงให้เห็นถึงการจัดการมรดกวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจ จากการเป็นแหล่งท่องเที่ยวเพียงอย่างเดียว แม้ว่าจะมีความทรงจำของคนเฒ่าคนแก่มากมายที่เชื่อมโยงได้กับเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ก็ตาม แต่เรื่องราวที่ถูกบันทึกไว้กลับไม่มีความสัมพันธ์กับคนร่วมสมัย ผู้เขียนเห็นว่าการจัดการท่องเที่ยวในรูปแบบต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการจัดแสดงภายในอนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น หรือการจัดการเส้นทางท่องเที่ยว จำเป็นที่จะต้องสร้างฐานองค์ความรู้ทางวิชาการ จึงจะสามารถมีเนื้อหาที่น่าสนใจสำหรับการจัดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนได้ โดยเน้นเสนอข้อมูลตามความจริงที่เกิดขึ้น มีรายละเอียด และการประมวลภาพเหตุการณ์ที่อาจจะทำงานร่วมกันระหว่างชุมชน หน่วยงานการศึกษาท้องถิ่น เทศบาล นักวิชาการท้องถิ่นและภายนอก ซึ่งจะทำให้เรื่องราวในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นภาพที่เคลื่อนไหวมีชีวิต ใกล้ชิดกับประสบการณ์ของชุมชนปัจจุบันและเป็นแหล่งเรียนรู้ที่น่าสนใจสำหรับนักท่องเที่ยวที่มาเยือน ทำให้เห็นคุณค่าของวัตถุพิพิธภัณฑ์ที่จัดแสดงมากยิ่งขึ้น วัตถุจึงเป็นสิ่งที่เล่าเรื่อง แทนความรู้สึกที่เปรียบเสมือนสิ่งของเก่าๆ ที่ไม่น่าสนใจ อีกทั้งเป็นอุทาหรณ์บทเรียนในเรื่องความโหดร้าย ความรุนแรง และความสูญเสียจากสงคราม ซึ่งมีคุณูปการต่อมวลมนุษยชาติโดยรวม

ตัวอย่างจากเรื่องมรดกวัฒนธรรมสงครามโลกครั้งที่ 2 แสดงให้เห็นถึงความซับซ้อนของการจัดการที่เกิดขึ้นในโลกปัจจุบัน มีผู้คน หน่วยงานที่เกี่ยวข้องหลายฝ่ายที่ไม่มีประวัติศาสตร์ที่

สัมพันธ์กับซากสิ่งของที่หลงเหลืออยู่ ไม่สามารถยืนยันความเป็นเจ้าของ ในขณะที่การท่องเที่ยวเฟื่องฟู ทุกภาคส่วนมีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะมีส่วนในการจัดการมรดกวัฒนธรรมเหล่านี้โดยอ้างเหตุผลที่สนับสนุนตน เช่น จังหวัด หรือเทศบาล ถือว่าเป็นการสนองนโยบายของรัฐบาลและเป็นการเตรียมตัวสำหรับการเข้าร่วมประชาคมสังคม-เศรษฐกิจอาเซียนในปี พ.ศ. 2558 ขณะที่ชุมชนเน้นการสร้างรายได้ให้กับชุมชนท้องถิ่นเป็นหลัก ข้อเท็จจริงคือคุณูปการของซาก “อดีต” สงครามโลกครั้งที่ 2 มีมากกว่าการเป็นสินค้าทางวัฒนธรรม เพราะคุณค่าอยู่ที่เป็นสิ่งช่วยย้ำเตือนความทรงจำของมนุษยชาติเกี่ยวกับเหตุการณ์ความรุนแรง และความสูญเสียในช่วงภาวะสงคราม อีกทั้งความทรงจำของชุมชนท้องถิ่น ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน สิ่งที่เราปฏิเสธไม่ได้คือความจริงที่เกิดขึ้นในอำเภอบุณยวม เป็นเรื่องของสงคราม “โลก” ที่มีแต่ทหารญี่ปุ่นกับคนท้องถิ่น ซึ่งยังไม่ถูกทำการศึกษารวบรวมอย่างจริงจังและเป็นระบบ การจัดการใดๆ จะไม่สามารถประสบความสำเร็จและเกิดความยั่งยืนได้ หากปราศจาก “ความรู้” ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญให้คุณค่าและความหมาย ทำให้ซากสิ่งของและเส้นทางสงครามโลก “คืนชีวิต” ขึ้นมา เมื่อเกิดความรู้ ความเข้าใจ เห็นคุณค่า สำนึกของการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม ก็จะเกิดตามมาในที่สุด รายได้ก็เป็นผลพลอยได้ตามมาที่เหมือนกับบ่อน้ำที่ตักเท่าไรก็ไม่หมด....

กิตติกรรมประกาศ

ผู้เขียนขอขอบพระคุณพันตำรวจโทเชิดชาย ชมธวัช เป็นอย่างสูงที่กรุณาแบ่งปันความรู้และข้อมูลดิบที่ยังไม่เคยเผยแพร่ที่ใดเกี่ยวกับสงครามโลกครั้งที่ 2 ผู้เขียนตระหนักดีว่าการอ้างถึงงานของพันตำรวจโทเชิดชาย ชมธวัช นั้นอาจจะเป็นข้อมูลที่มีอคติ เพราะเป็นผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียกับพิพาทกัน แต่ในปัจจุบันไม่ได้ข้องเกี่ยวกับการจัดการใดๆ ภายใน และขอขอบคุณ ดร. อำนาจ คอวนิช ที่ชักนำให้ผู้เขียนเข้ามาทำงานค้นคว้าในพื้นที่อำเภอบุณยวม ขอขอบคุณชาวขุนยวมทุกท่านที่กรุณาเอื้อเฟื้อข้อมูลและน้ำใจไมตรีที่ทุกท่านมีให้กับคณะวิจัยตลอดระยะเวลา 6 ปีที่ผ่านมา ขอขอบคุณลุงจอร์จียะ อุประนายกเทศมนตรี ปลัดเทศบาล และเจ้าหน้าที่เทศบาลตำบลขุนยวม ที่เอื้อเฟื้อข้อมูลภายในอนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น ห้วยนี้ ขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และทีมงานวิจัยโครงการสืบค้นและจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอบาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 1-3 (2550-55)

รายการอ้างอิง

เอกสารภาษาไทย

- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. 2542. *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดแม่ฮ่องสอน*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา.
- จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ. 2550. *ความสัมพันธ์ชาวเมืองตอนเหนือล่งกับทหารญี่ปุ่น สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2484 - 2488)*. พิษณุโลก: การพิมพ์ดอกทศม.
- จิรา จงกล. 2521. *พิพิธภัณฑสถานวิทยา*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). จัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางจิรา จงกล วันที่ 4 เมษายน 2512. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุป จำกัด.
- เชิดชาย ชมธวัช. ม.ป.ป. 1. “ทหารญี่ปุ่นในความทรงจำของชาวขุนยวมในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2.” *คู่มือนำชมพิพิธภัณฑสถานสงครามสงครามโลกครั้งที่สอง อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน* (เอกสารอัดสำเนา).
- เชิดชาย ชมธวัช. ม.ป.ป. 2. “โครงการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม: สัมพันธภาพของชาวญี่ปุ่นและชาวไทยในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน.” (เอกสารอัดสำเนา).
- เชิดชาย ชมธวัช. 2555ก. *ย้อนรอยความทรงจำที่ขุนยวม*. เชียงใหม่: นันทกานต์กราฟฟิคการพิมพ์.
- เชิดชาย ชมธวัช. 2555ข. “ตำนานรักดอกบัวตอง.” ใน *ย้อนรอยความทรงจำที่ขุนยวม*, 137-157, เชียงใหม่: นันทกานต์กราฟฟิคการพิมพ์.
- เชิดศักดิ์ ตรียาภิวัฒน์ และรมย์ กนิษฐานนท์. 2551. “เส้นทางและความทรงจำบนถนนญี่ปุ่นที่ขุนยวม.” ใน *เอกสารประกอบการประชุมวิชาการโบราณคดีใต้ร่มพระบารมีปกเกล้า ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)*, กรุงเทพฯ, 13-15 สิงหาคม 2551.
- ชัยณรงค์ พันธุ์ประชา. 2530. “การสร้างทางรถไฟสายมรณะ ผลกระทบต่อภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทย.” *วิทยานพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร*.
- เณอ กรีน, ห้างหุ้นส่วนจำกัด. 2542. “รายงานการขุดค้นตามโครงการศึกษาเชิงอนุรักษ์แหล่งฝังศพทหารญี่ปุ่นสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 จังหวัดแม่ฮ่องสอน.” (เอกสารอัดสำเนา).

- ดิเรก ชัยนาม. 2510ก. *ประเทศไทยกับสงครามโลกครั้งที่ 2*. เล่ม 1. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา.
- ดิเรก ชัยนาม. 2510ข. *ประเทศไทยกับสงครามโลกครั้งที่ 2*. เล่ม 2. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา.
- ธนกมล วัฒนกุล. 2550. *การเมืองเรื่องพื้นที่: พลวัตทางสังคมของชุมชน (กรณีศึกษา: ชุมชน บ่อมหากาฬ)*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสถาบันวิชาการ 14 ตุลา.
- ธนิช เลิศชาญฤทธ์. 2554. *การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- นางลักษณ์ ลิ้มศิริ. 2549. *ความสัมพันธ์ญี่ปุ่น-ไทย สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2. จากงานค้นคว้าวิจัยของนักวิชาการญี่ปุ่น-ตะวันตก-ไทย: บทสำรวจสถานการณ์แห่งความรู้*. กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นุชนางค์ ชุมดี. 2552. “การตอบสนองต่อเหตุการณ์สงครามมหาเอเชียบูรพาของชุมชนปายและขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน.” ใน *เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการเรื่องการสืบค้นและจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน*, บรรณาธิการโดย รัศมี ชูทรงเดช, 323-340. กรุงเทพฯ: สปีดเจท์พรินต์ติ้งและกราฟฟิคดีไซน์.
- ปกรณ คงสวัสดิ์. 2552. “ประชากรนิเวศ ‘ของแท้’ คนขุนยวมกับประวัติศาสตร์และการจัดการมรดกวัฒนธรรมท้องถิ่น.” *จดหมายข่าวมูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์* 81 (พฤศจิกายน-ธันวาคม 2552).
- พัฒนา กิติอาษา. 2546. *มานุษยวิทยากับการศึกษาปรากฏการณ์โหยหาอดีตในสังคมไทยร่วมสมัย*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- พิสิฐ เจริญวงศ์. 2542. “การจัดการทรัพยากรทางศิลปะและวัฒนธรรม.” ปาฐกถา ศิลป์ พีระศรี. มหาวิทยาลัยศิลปากร. (อัดสำเนา)
- โยชิโกะ ทาชิฮารุ. 2550. *สัญญาไมตรีญี่ปุ่น-ไทยสมัยสงคราม*, แปลโดย อาทร พุ่งธรรมสาร. กรุงเทพฯ: มติชน.
- รัศมี ชูทรงเดช. 2544. “ ‘ถ้า’ ในฐานะของพิพิธภัณฑ์สถานทางวัฒนธรรมและธรรมชาติ.” *เมืองโบราณ* 22(7): 45-48.

- รัศมี ชูทรงเดช. 2552ก. “การจัดการมรดกวัฒนธรรมสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่อำเภอขุนยวมในมุมมองวิชาการ.” ใน เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการเรื่อง การสืบค้น และจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอบาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน, บรรณาธิการโดย รัศมี ชูทรงเดช, 289-319. กรุงเทพฯ: สปีดเจท์ พรินต์ติ้งและกราฟฟิคดีไซน์.
- รัศมี ชูทรงเดช. 2552ข. “รวมข้อเขียนเรื่องสงครามโลกครั้งที่ 2 ของพันตำรวจโทเชิดชาย ชมธวัช.” ใน เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการเรื่อง การสืบค้น และจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอบาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน, บรรณาธิการโดย รัศมี ชูทรงเดช, 341-361. กรุงเทพฯ: สปีดเจท์ พรินต์ติ้งและกราฟฟิคดีไซน์.
- รัศมี ชูทรงเดช และคณะ. 2550. รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการวิจัยระยะสั้น เรื่องการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นสำหรับการฟื้นฟู อนุรักษ์ และจัดการสืบสานทรัพยากรทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนของชุมชนในอำเภอบาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- รัศมี ชูทรงเดช และคณะ. 2552. รายงานฉบับสมบูรณ์ เล่มที่ 1-8 โครงการสืบค้นและจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอบาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 1. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- รัศมี ชูทรงเดช และคณะ. 2553. รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการสืบค้นและจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอบาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- รัศมี ชูทรงเดช และคณะ. 2556. รายงานฉบับสมบูรณ์ เล่มที่ 1-8 โครงการสืบค้นและจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอบาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 3. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- รัศมี ชูทรงเดช (บรรณาธิการ). 2555. เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการเรื่อง มรดกวัฒนธรรมในอำเภอบาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน. กรุงเทพฯ: ภัทรเพรส.
- รมย์ กนิษฐานนท์. 2555. “เส้นทางสงครามโลกครั้งที่ 2: ทางรกร้าง สูเส้นทางท่องเที่ยว.” ใน เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการเรื่อง มรดกวัฒนธรรมในอำเภอบาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน, บรรณาธิการโดย รัศมี ชูทรงเดช, 101-111. กรุงเทพฯ: ภัทรเพรส.

ร่มเย็น โกไศยกานนท์. 2556. "รายงานก้าวหน้าฉบับสมบูรณ์ ด้านการวิจัยเชิงกระบวนการ." เล่มที่ 6. เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

วรวิฐ สุวรรณฤทธิ์. 2544. *สงครามหาเอเชียบูรพา กาญจนบุรี*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

วอภัญญา ณ หนองคาย. 2555. "ภาพเลือนรางบนเส้นทางถอยทัพทหารญี่ปุ่นสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2." ใน *เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการเรื่อง มรดกวัฒนธรรมในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน*, บรรณาธิการโดย รัศมี ชูทรงเดช, 75-100. กรุงเทพฯ: ภพระ พรเฑรส.

วอภัญญา ณ หนองคาย. 2556. "ภาคผนวก 3 การสำรวจแหล่งโบราณคดีในอำเภอขุนยวม". ใน รัศมี ชูทรงเดชและคณะ, "รายงานฉบับสมบูรณ์ เล่มที่ 3 (การสำรวจทางโบราณคดี). โครงการสืบค้นและจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 3." 78-80. เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ศรีศักร วัลลิโภดม. 2543. *ทัศนะนอกกรอบ: สังคม-วัฒนธรรมในวิถีการอนุรักษ์*. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

ศิริลักษณ์ กัณทศรี. 2552. "อนุสรณ์สถานไทย-ญี่ปุ่น 'ใหม่' ใครกำหนด?" ใน รัศมี ชูทรงเดชและคณะ, ภาคผนวก "รายงานฉบับสมบูรณ์ เล่มที่ 8 (การจัดการมรดกวัฒนธรรม). โครงการสืบค้นและจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 1." 143-152. เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

สว่าง เลิศฤทธิ์. 2547. "การจัดการทรัพยากรโบราณคดี ภาพรวมความคิด" ใน *การจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน*. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สหวัดน์ แน่นหนา และ ชินวุฒิ วิลยาลัย. 2543. *การศึกษาแหล่งฝังศพทหารญี่ปุ่นสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 จังหวัดแม่ฮ่องสอน*. เอกสารอัดสำเนา.

สายันต์ ไพเราะญจิตร. 2547. *การฟื้นฟูพลังชุมชนด้วยการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์: แนวคิด วิธีการ และประสบการณ์จากน่าน*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สายหยุด เกิดผล. 2550. *มองญี่ปุ่นมองไทยในสงครามโลกครั้งที่ 2* เปิดบันทึกพลเอกสายหยุด เกิดผล พ.ศ. 2484-2488. กรุงเทพฯ: อักษรสัมพันธ์.

- สำนักงานวัฒนธรรมประจำจังหวัดแม่ฮ่องสอน. 2549. *ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน*. เชียงใหม่: เจริญวัฒนาการพิมพ์.
- สุนทร ชุตินทรานนท์ และคณะ. 2552. *ชาตินิยมในแบบเรียนไทย*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- สุรศักดิ์ บ่อมทองคำ และคณะ. 2541. “โครงการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์และสัมพันธภาพชาวญี่ปุ่นและชาวไทยในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 เขตอำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน.” (เอกสารอัดสำเนา).
- อภิญา บัศคาลา อรุณนภาพร. 2555. *การจัดการมรดกวัฒนธรรมทางรถไฟสายมรณะ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- อารักษ์ สังหิตกุล. 2544. *กรมศิลปากรกับการบริหารจัดการทรัพย์สินทางศิลปวัฒนธรรมอดีต ปัจจุบันและอนาคต*. โครงการทดลองนำร่องการบริหารจัดการทรัพย์สินทางศิลปวัฒนธรรมสู่เขตพื้นที่ในจังหวัดเชียงใหม่ สงขลา และอุบลราชธานี. ม.ป.ท.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. 2540. *ภูมิปัญญาชาวบ้านสี่ภูมิภาค: วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย*. นนทบุรี: โครงการกิตติเมธีสาขาวิชาศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

เอกสารภาษาอังกฤษ

- Beattie. Rod. 2009. *The Death Railway: A Brief History of the Thailand-Burma Railway*. Kanchanaburi: T.B.R.C.
- Benda, Harry Jindrich. 1955. “Indonesia Islam under the Japanese Occupation, 1942-45.” *Pacific Affairs* 28(4): 350-362.
- Farrell, N. 2011. “Historic Battlefields: Studying and Managing Fields of Conflict.” In *A Companion to Cultural Resource Management*, edited by T. F. King, 298-318. Malden, MA: Wiley-Black Well.
- Gathercole, Peter and David Lowenthal (eds.). 1994. *The Politics of the Past*. New York: Routledge.
- Gosden, Chris. 2004. *Archaeology and Colonialism*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Green, Thomas J. 2008. "Cultural Resource Management." In *Handbook of Archaeological Theories*, edited by R. Alexander Bentley, Herbert D.G. Maschner and Christopher Chippindale, 375-394. Lanham: Alta Mira Press.
- King, Thomas F. 2011. "Archaeology of Recent Past." In *A Companion to Cultural Resource Management*, edited by Thomas F. King, 78-95. Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Kinvig, Clifford. 1992. *River Kwai Railway: The Story of the Burma-Siam Railroad*. London: Bassey's.
- Kohl, Philip L., Mara Kozelsky and Nachman Ben-Yehuda (eds.). 2007. *Selective remembrances: archaeology in the construction, commemoration, and consecration of national pasts*. Chicago: University of Chicago Press.
- MacCormack, Gavan. and Hank Nelson (eds.). 1993. *The Burma Thailand Railway: memory and history*. Chiang Mai: Silkworm Books.
- MacCoy, Alfred W. (ed.). 1980. *Southeast Asia Under Japanese Occupation*. New Heaven: Yale University Southeast Asia Studies.
- Niti Pawakapan. 2001. " 'Almost a Love Story': Japanese Soldiers in Northeast-West Thailand." *South East Asia Research* 9(2): 149-172.
- Peek, Ian Denys. 2003. *One Fourteenth of an Elephant: A Memoir of Life and Death on the Burma - Thailand Railway*. Sydney: Pan Macmillan, Australia.
- Peleggi, Maurizio. 2002. *The Politics of Ruins and the Business of Nostalgia*. Bangkok: White Lotus.
- Rasmi Shoocongdej. 2007. "Impact of Colonialism and Nationalism in 'Thai Archaeology'." In *Selective remembrances: archaeology in the construction, commemoration, and consecration of national pasts*, edited by Philip L. Kohl, Mara Kozelsky and Nachman Ben-Yehuda. Chicago: University of Chicago Press.
- Silverman, Helaine (ed.). 2011. *Contested Cultural Heritage: Religion, Nationalism, Erasure, and Exclusion in a Global World*. New York: Springer.

- Skeates, Robin. 2000. *Debating the Archaeological Heritage*. London: Duckworth.
- Smith, Laurajane. 2004. *Archaeological Theory and the Politics of Cultural Heritage*. Routledge: London and New York.
- Stone, Peter G. (ed.). 2011. *Cultural Heritage, Ethics, and the Military*. Woodbridge: The Boydell Press.
- UNESCO. 1972. *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*. Paris: UNESCO.
- Walsh, Kevin. 2000. *The Representation of the Past: Museums and Heritage in the Post-Modern World*. New York: Routledge.

รายงานข่าว

- “เล็งตั้งอนุสรณ์ ‘ไทย-ญี่ปุ่น’ แห่งประวัติศาสตร์-ท้องเที่ยว.” *มติชน*. 9 พฤษภาคม 2552.
- “ค้านผุดอนุสรณ์สถานไทย-ญี่ปุ่น.” *มติชน*. 21 มิถุนายน 2552.
- “หาข้อยุติสร้างอนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น.” *เนชั่นทันข่าว*. 2 กรกฎาคม 2552.

ข้อมูลจากสื่อออนไลน์

- เทศบาลตำบลขุนยวม. 2556. “อนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น.” *เฟซบุ๊ก*. สืบค้นวันที่ 15 มีนาคม 2556. <https://www.facebook.com/pages/อนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น-ขุนยวม>.

การสัมภาษณ์

- จรัส ประสานสุข. 2551. *สัมภาษณ์โดย นุชนางค์ ชุมดี*. แม่ฮ่องสอน: 22 พฤษภาคม.
- จอร์ยะ อุประ. 2551. *สัมภาษณ์โดย นุชนางค์ ชุมดี*. แม่ฮ่องสอน: 22 พฤษภาคม.
- สุรินทร์ หิมะนันท์. 2551. *สัมภาษณ์โดย นุชนางค์ ชุมดี*. แม่ฮ่องสอน: 25 พฤษภาคม.
- อินคำ แสงใส. 2551. *สัมภาษณ์โดย นุชนางค์ ชุมดี*. แม่ฮ่องสอน: 24 กันยายน.
- หม่องจิ่ง สายบัว. 2551. *สัมภาษณ์โดย นุชนางค์ ชุมดี*. แม่ฮ่องสอน: 24 กันยายน.